

Rapportage

Evaluatie stemmen in een willekeurig stemlokaal bij de provinciale verkiezingen

Een onderzoek onder kiesgerechtigden, medewerkers stembureaus en gemeenten

30 mei 2007

Projectnummer: 64366

In opdracht van:

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Auteur:

Gaby Vullings

Research Consultant

Aad van der Veen

Research Consultant Marketing Science

INTERVIEW•NSS

Voorwoord

Hoewel nog een experiment, stemmen in een willekeurig stemlokaal is al niet meer weg te denken bij de verkiezingen. Bij de provinciale verkiezingen kon het in veel gemeenten al voor de derde keer. Op 7 maart 2007 mochten ruim tien miljoen kiesgerechtigden hun stem uitbrengen in een stemlokaal naar keuze. Driekwart van de gemeenten, 328 om precies te zijn, boden hun inwoners de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal.

Net als na de voorgaande verkiezingen, zien we ook na de provinciale verkiezingen dat stemmen in een willekeurig stemlokaal op grote steun kan rekenen. Alle betrokkenen – de kiesgerechtigden, de medewerkers van de stembureaus en de gemeenten zelf – zijn goed te spreken over de mogelijkheid.

Amsterdam, 30 mei 2007
INTERVIEW•NSS BV

Gaby Vullings
Research Consultant

INTERVIEW • NSS

Inhoudsopgave

1	Samenvatting	4
1.1	Kiesgerechtigden	4
1.2	Gemeenten	5
1.3	Medewerkers stemlokalen	6
1.4	Analyse opkomst	7
1.5	Conclusie	7
2	Inleiding	8
2.1	Aanleiding en doelstelling	8
2.2	Onderzoeksopzet	8
2.3	Over dit rapport	9
3	Kiesgerechtigden	10
3.1	Kiesgerechtigden zijn positief over stemmen in een willekeurig stemlokaal	10
3.2	Zes op de tien overwegen in de toekomst elders te stemmen	11
3.3	Eén op de vijf is door SWS meer geneigd te stemmen	13
3.4	Stempas blijft de belangrijkste bron van informatie	14
3.5	Verzending stempas in envelop en met brief heeft de voorkeur	15
3.6	Eén procent van de kiesgerechtigden stemde niet vanwege verlies stempas	16
4	Gemeenten	17
4.1	Positief over het stemmen in een willekeurig stemlokaal	17
4.2	Populaire stembureaus zijn centraal gelegen	17
4.3	Meeste gemeenten versturen de stempas los, zonder envelop	18
4.4	Aanvraagtermijn vervangende stempas door meeste gemeenten verlengd	19
4.5	Op een enkele aanpassing na behouden alle gemeenten dezelfde aanpak	21
4.6	Voorlichting door middel van website, kandidatenlijst en huis-aan-huisbladen	23
4.7	Productie van stempas maakt stemmen in een willekeurig stemlokaal duurder	24
5	Medewerkers stemlokalen	27
5.1	Positief, maar wel kritiek op fraudegevoeligheid	27
5.2	Over het algemeen goede reacties van de kiesgerechtigden	28
5.3	Kiesgerechtigden zouden zich moeten legitimeren	29
5.4	Snellere doorlooptijd	30
5.5	Populaire stembureaus	31
5.6	Goed op de hoogte van de echtheidskenmerken	31
5.7	Minder vaak om legitimatie gevraagd dan bij de landelijke verkiezingen	32
6	Vergelijking van de opkomstcijfers	33
6.1	Achtergrond van de analyse	33
6.2	Typering deelnemende gemeenten	33
6.3	Hogere opkomst waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk is	34
6.4	Vooraf in de steden zien we een gunstigere opkomstontwikkeling	36
6.5	Conclusie: SWS is gunstig voor de opkomst	37
7	Conclusie	38

INTERVIEW • NSS

Bijlagen

1. Onderzoeksverantwoording
2. Tabellen – separaat opgenomen in tabellenboek
 - a. Kiesgerechtigden
 - b. Medewerkers stemlokalen
 - c. Gemeenten
 - d. Opkomstanalyse
3. Antwoorden op de open vragen – separaat opgenomen in tabellenboek
 - a. Kiesgerechtigden
 - b. Medewerkers stemlokalen
 - c. Gemeenten

1 Samenvatting

Bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten op 7 maart 2007 was het voor de derde keer op grote schaal mogelijk om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. In opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties heeft INTERVIEW•NSS een evaluatie uitgevoerd onder kiesgerechtigden, gemeentefunctionarissen en medewerkers van het stembureau.

1.1 Kiesgerechtigden

Stemmen in een willekeurig stemlokaal is goed ontvangen

Stemmen in een willekeurig stemlokaal kan op veel steun rekenen onder de kiesgerechtigden. Bijna acht op de tien staan positief tegenover de mogelijkheid. Ook als we de kiesgerechtigden confronteren met het grootste nadeel – dat het niet meer mogelijk is te stemmen zonder stempas – spreekt de meerderheid de voorkeur uit voor de nieuwe situatie boven de oude. Twee procent van de niet-stemmers zegt niet gestemd te hebben omdat zij hun stempas kwijt waren. Van alle kiesgerechtigden is dit één procent.

Merendeel wist van de mogelijkheid

Acht op de tien kiesgerechtigden waren op de hoogte van de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Het merendeel was geïnformeerd via de stempas of een brief van de gemeente. Daarnaast wist een deel van de kiesgerechtigden het al van de vorige keer.

Zes op de tien kiesgerechtigden overwegen er in de toekomst gebruik van te maken

Van de stemmers die op de hoogte waren van de mogelijkheid heeft zestien procent gebruik gemaakt van de mogelijkheid om elders te stemmen. Van alle kiesgerechtigden is dit zes procent. Mensen stemmen voornamelijk in een ander stemlokaal omdat het op de route ligt of omdat het dichterbij huis ligt. Zes op de tien kiesgerechtigden overwegen om in de toekomst (misschien) gebruik te maken van de mogelijkheid om in een ander stemlokaal dan het 'eigen' stemlokaal te stemmen.

Eén op de vijf kiesgerechtigden zegt hierdoor meer geneigd te zijn te gaan stemmen

Eén op de vijf kiesgerechtigden zegt meer geneigd te zijn te gaan stemmen als ze tijdens de verkiezingen bij alle stemlokalen terecht kunnen. Van de kiesgerechtigden die bij de afgelopen verkiezingen daadwerkelijk gebruik hebben gemaakt van de mogelijkheid, zegt acht procent niet te hebben gestemd als ze alleen bij hun eigen stemlokaal terecht hadden gekund.

INTERVIEW • NSS

Minderheid denkt dat het lastig is om de stempas na te maken

Een ruime meerderheid van de kiesgerechtigden vindt dat de stempas goed leesbaar is, dat de stempas alle belangrijke informatie bevat en dat er duidelijk op vermeld staat dat zonder de stempas niet gestemd kan worden. Zes op de tien kiesgerechtigden vindt dat op de stempas duidelijk staat vermeld dat stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk is. De meeste kritische geluiden horen we met betrekking tot de fraudegevoeligheid: nog geen vier op de tien kiesgerechtigden zegt dat het hen lastig lijkt de stempas na te maken.

De helft bekritiseert het 'los' verzenden van de stempassen

Qua verzending zien we dat het verzenden van de stempas in een envelop, mét een begeleidende brief, op de meeste steun kan rekenen. Van de kiesgerechtigden die de stempas los hebben ontvangen, vindt de helft dat dit geen passende manier is om een stempas te versturen.

1.2 Gemeenten

Positief over stemmen in een willekeurig stemlokaal

Bijna alle ondervraagde gemeentefunctionarissen zijn positief over stemmen in een willekeurig stemlokaal. Een functionaris houdt het op 'neutraal'. Alle gemeenten kiezen de volgende keer voor grotendeels dezelfde aanpak.

Meeste gemeenten hebben de stempas los verstuurd

Procura is de meest gebruikte leverancier van stempassen. Verreweg de meeste gemeenten hebben gekozen voor de leverancier die eerder ook al de stembescheiden drukte. Een kwart van de functionarissen is ontevreden over de vormgeving van de stempas, onder meer omdat de stempas gedrukt is op dun papier of te sterk lijkt op de oproepingskaart. Eenvijfde van de gemeenten heeft afspraken gemaakt met de leverancier over wie wat doet als er problemen optreden bij de productie of distributie. De meeste gemeenten hebben de stempas los, zonder envelop, verstuurd. Zij kozen veelal voor deze verzendingswijze omdat het het goedkoopste is, het meest praktisch en omdat mensen altijd de stembescheiden op deze wijze verstuurd krijgen.

Eén op de 2.000 kiesgerechtigden heeft vervangende stempas aangevraagd

De meeste gemeenten hebben ervoor gekozen de aanvraagtermijn voor vervangende stempassen te verlengen tot twee dagen of één dag voor de verkiezingen. Gemiddeld hebben de gemeenten, per 2.000 kiesgerechtigden, één vervangende stempas uitgereikt. Per 1.000 kiesgerechtigden zijn ongeveer twee kiesgerechtigden opgenomen in het RIS. In tegenstelling tot de landelijke verkiezingen – toen meer mensen een vervangende stempas of kiezerspas hadden aangevraagd – bestaat het RIS voor het grootste deel uit kiesgerechtigden die zijn overleden of van wie de kiesgerechtigdheid ontbreekt. De stembureaus waar de meeste 'kiezers van buitenaf' verschenen, zijn meestal centraal gelegen.

INTERVIEW • NSS

Eén op de tien gemeenten is tegen problemen aangelopen of maakt een kritische noot

Eén op de tien gemeenten is tegen problemen aangelopen bij de organisatie van het stemmen in een willekeurig stemlokaal. De problemen verschillen sterk, van printerstoringen en een verwarrende lay-out van de stempas tot onduidelijkheid over de identificatieplicht. Diverse gemeenten pleiten voor het invoeren van een legitimatieplicht en het aanpakken van de fraudegevoeligheid van de stempas.

Voorlichting via website, kandidatenlijst en in huis-aan-huis bladen

De populairste middelen om de kiesgerechtigden voor te lichten zijn: de website van de gemeente, de kandidatenlijst en de huis-aan-huis bladen. Kiesgerechtigden die contact hebben opgenomen met de gemeenten hadden onder meer vragen over wat te doen bij het kwijtraken van de stempas, hoe het werkt met volmachten en waar de stemlokalen zijn. Geen van de ondervraagde functionarissen is negatief over de informatievoorziening van het ministerie naar de gemeente.

Meerkosten omdat de productie en verzending van de stempas duurder is

De meeste functionarissen zeggen dat in vergelijking met de reguliere verkiezingen, het nieuwe systeem iets meer kosten heeft. Gemiddeld zijn de gemeenten negen cent per kiesgerechtigde meer kwijt geweest. Echter, de meerkosten verschillen sterk per gemeente. De mediaan is een wiskundige maat die duidelijker laat zien hoeveel geld de meeste gemeenten kwijt zijn geweest: het is het bedrag waar 50 procent van de gemeenten onder zit en 50 procent van de gemeenten boven. Kijken we naar de mediaan dan zijn de meerkosten per kiesgerechtigde nog maar vijf cent. Vooral de productie en verzending van de stempas kunnen een sterke stempel op het budget drukken. Zeker als een gemeente ervoor kiest om de stempas in een envelop met een begeleidende brief te versturen.

1.3 Medewerkers stemlokalen

Positief, maar: vier op de tien medewerkers vinden het nieuwe systeem fraudegevoelig

Over het algemeen zijn de meeste medewerkers van de stembureaus goed te spreken over stemmen in een willekeurig stemlokaal. Ze vinden het een plezierige manier van werken, goed uitvoerbaar en overzichtelijk. Een ruime meerderheid van 84 procent vindt het belangrijker dat stemgerechtigden in een willekeurig stemlokaal kunnen stemmen dan dat zij zonder oproepingskaart, maar met legitimatie, kunnen stemmen, zoals dat in het oude systeem mogelijk was. Toch is er ook kritiek op het nieuwe systeem. De kritiek betreft de fraudegevoeligheid: ruim vier op de tien medewerkers vinden het systeem niet veilig.

Voorname positieve reacties van kiesgerechtigden

Als de medewerkers reacties kregen van de kiesgerechtigden, dan waren dit voornamelijk positieve reacties. Vier op de tien medewerkers hebben te maken gehad met (één of enkele) kiezers zonder stempas. Eenvijfde van de medewerkers heeft te maken gehad met (één of enkele) kiezers die dachten dat het ook mogelijk was om in een andere gemeente te stemmen.

INTERVIEW•NSS

Driekwart van de medewerkers vindt het nieuwe systeem een verbetering

Bijna alle medewerkers vindt de nieuwe wijze van stemmen vriendelijk en toegankelijk voor de kiezers. De meeste medewerkers geven aan per kiezer minder tijd kwijt te zijn.

Driekwart van de medewerkers vindt de nieuwe werkwijze een verbetering, dertien procent vindt het een verslechtering. Zij wijzen hierbij met name op de fraudegevoeligheid van het systeem. Van diverse medewerkers – ongeacht of ze positief staan tegenover het nieuwe systeem – horen we de suggestie om een legitimatieplicht in te stellen.

Goed ingelicht over de echtheidskenmerken

Nagenoeg alle medewerkers vinden dat zij goed geïnformeerd waren over de nieuwe wijze van stemmen. Ook vinden verreweg de meeste dat zij goed waren ingelicht over de echtheidskenmerken en dat de kenmerken redelijk goed of zeer goed herkenbaar zijn. De meeste medewerkers konden spontaan één tot twee kenmerken opnoemen.

Een kwart van de medewerkers heeft (sommige) kiezers gevraagd zich te legitimeren

Een kwart van de medewerkers heeft de kiesgerechtigden (buiten de gemachtigden) wel eens om legitimatie gevraagd. Dit gebeurde vooral bij twijfel over de leeftijd of als een persoon onbetrouwbaar overkwam.

1.4 Analyse opkomst

Hogere opkomst in gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk was

In de gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk was zien we dat de opkomst zich gunstiger heeft ontwikkeld dan in gemeenten waar het niet mogelijk was. Vooral in de stedelijke gebieden zien we een hogere opkomst bij de deelnemende gemeenten.

1.5 Conclusie

Net als bij de eerdere verkiezingen, zien we ook bij deze verkiezingen dat stemmen in een willekeurig stemlokaal goed is ontvangen. Zowel onder de kiesgerechtigden, de medewerkers van de stemlokalen, als de gemeenten. Daarnaast zien we voor de derde keer dat de opkomst gunstiger is in gemeenten waar het mogelijk is om te stemmen in een willekeurig stemlokaal.

2 Inleiding

2.1 Aanleiding en doelstelling

Op 7 maart 2007, bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten, was het voor de derde keer op grote schaal mogelijk om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. In 328 van de 443 Nederlandse gemeenten konden de inwoners in elk willekeurig stemlokaal terecht – mits binnen de gemeentegrenzen.

Stemmen in een willekeurig stemlokaal (SWS) is één van de onderdelen van het project kiezen op afstand (KOA) van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK). De eerste keer dat de mogelijkheid op grote schaal werd aangeboden was tijdens de gemeenteraadsverkiezingen op 7 maart 2006. Toen namen 239 gemeenten deel aan het experiment. Ook bij de landelijke verkiezingen op 22 november 2006, kon op grote schaal in een willekeurig stemlokaal worden gestemd. Toen boden 312 gemeenten de mogelijkheid.

Zowel bij de gemeentelijke en landelijke verkiezingen werd het stemmen in een willekeurig stemlokaal door alle betrokkenen – kiesgerechtigden, medewerkers van de stemlokalen en de gemeenten zelf – goed ontvangen. Met dit onderzoek gaan we na of dat ook na de verkiezingen voor de Provinciale Staten zo was. De onderzoeksvragen die beantwoord worden, zijn:

- ♦ Hoe beoordelen kiesgerechtigden de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal?
- ♦ Hoe ervaren de medewerkers in het stembureau het experiment?
- ♦ Welke organisatorische aanpassingen hebben gemeenten moeten maken en wat waren de financiële lasten?

2.2 Onderzoeksopzet

Voor dit onderzoek zijn drie groepen mensen benaderd:

1. de kiesgerechtigden van de deelnemende gemeenten (n = 1.202);
2. (vertegenwoordigers van) gemeenten (n = 57);
3. medewerkers van stembureaus (n = 251) en medewerkers van de mobiele stembureaus (n = 50).

De dataverzameling is gestart direct na sluiting van de stembussen op 7 maart. De kiesgerechtigden zijn zowel telefonisch als online ondervraagd – dit om te voorkomen dat (groepen) mensen systematisch worden buitengesloten door de manier van benaderen. De gemeentefunctionarissen konden de vragenlijst schriftelijk of online invullen. De medewerkers van de stembureaus zijn telefonisch ondervraagd.

Voor de verdere verantwoording van het onderzoek verwijzen wij u naar bijlage 1.

2.3 Over dit rapport

Achtereenvolgens komt aan de orde: de resultaten van het onderzoek onder kiesgerechtigden (hoofdstuk 3), de gemeentefunctionarissen (hoofdstuk 4) en de medewerkers van de stembureaus (hoofdstuk 5). In hoofdstuk 6 worden de opkomstpercentages van zowel de deelnemende als de niet deelnemende gemeenten geanalyseerd. De conclusie en staat beschreven in hoofdstuk 7.

3 Kiesgerechtigden

Met stemmen in een willekeurig stemlokaal wordt het de kiesgerechtigden gemakkelijker gemaakt om te gaan stemmen. Maar wat vinden de kiesgerechtigden eigenlijk van deze mogelijkheid?

In dit hoofdstuk beschrijven we de resultaten van het onderzoek onder kiesgerechtigden. We bekijken allereerst hoe zij oordelen over stemmen in een willekeurig stemlokaal. Vervolgens bespreken we hoeveel kiesgerechtigden gebruik maken van de mogelijkheid en waarom ze er gebruik van maken. Daarna bespreken we of mensen door stemmen in een willekeurig stemlokaal meer geneigd zijn te gaan stemmen. In de volgende paragraaf gaan we in op de meest gebruikte informatiebronnen. Daarna komt de stempas en de verzendingswijze aan de orde. Als laatste beschrijven we de redenen voor mensen om niet te gaan stemmen.

Omdat we benieuwd zijn naar de verschillen tussen stemmers en niet-stemmers, maken we in dit hoofdstuk een onderscheid tussen de mensen die zijn gaan stemmen bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten op 7 maart 2007, en de mensen die niet zijn gaan stemmen.

3.1 Kiesgerechtigden zijn positief over stemmen in een willekeurig stemlokaal

Slechts een enkeling is negatief over stemmen in een willekeurig stemlokaal – 0,5 procent om precies te zijn. Het merendeel van de kiesgerechtigden, 78 procent, staat positief tegenover de mogelijkheid, waarvan 34 procent zelfs zeer positief. Stemmen in een willekeurig stemlokaal kan onder kiesgerechtigden op veel steun rekenen. Echter, de steun is iets minder groot dan na de landelijke verkiezingen. Toen stond 82 procent positief tegenover stemmen in een willekeurig stemlokaal.

Tabel 3.1: Hoe staat u tegenover de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal?

%	Alle kiesgerechtigden	Stemmers	Niet-stemmers
(Zeer) positief	78	83	75*
Neutraal	19	16	22*
(Zeer) negatief	1	1	0
Weet niet	2	0	3*

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 1.202)

* Verschilt significant van de stemmers

De stempas heeft bij het stemmen in een willekeurig stemlokaal een andere status dan de oproepingskaart. Zonder stempas kunnen mensen niet stemmen, terwijl dit in de oude situatie zonder oproepingskaart wel mogelijk was (mits de mensen zich konden legitimeren). We legden de kiesgerechtigden het volgende dilemma voor. Wat vindt u belangrijker, dat kiesgerechtigden ook zonder oproepingskaart (maar met legitimatie) kunnen stemmen, of dat kiesgerechtigden zelf kunnen kiezen waar in de gemeente ze gaan stemmen?

INTERVIEW • NSS

Tabel 3.2: Wat vindt u belangrijker?

%	Alle kiesgerechtigden	Stemmers	Niet-stemmers
Dat kiesgerechtigden zonder oproepingskaart kunnen stemmen	24	21	27
Dat kiesgerechtigden kunnen kiezen waar ze gaan stemmen	64	72	57*
Weet niet	12	7	16

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 1.202)

* Verschilt significant van de stemmers

Na confrontatie met dit dilemma kiest een meerderheid nog steeds voor stemmen in een willekeurig stemlokaal. Een kwart van de kiesgerechtigden heeft echter een voorkeur voor de oude situatie. De steun voor stemmen in een willekeurig stemlokaal is onder de stemmers groter dan onder de niet-stemmers.

3.2 Zes op de tien overwegen in de toekomst in een ander stemlokaal te stemmen

De meeste kiesgerechtigden, 79 procent, waren op de hoogte van de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Dit is iets meer dan na de landelijke verkiezingen, toen wist driekwart van de kiesgerechtigden van de mogelijkheid. Niet verrassend zijn de stemmers beter op de hoogte dan de niet-stemmers (84 procent tegenover 74 procent).

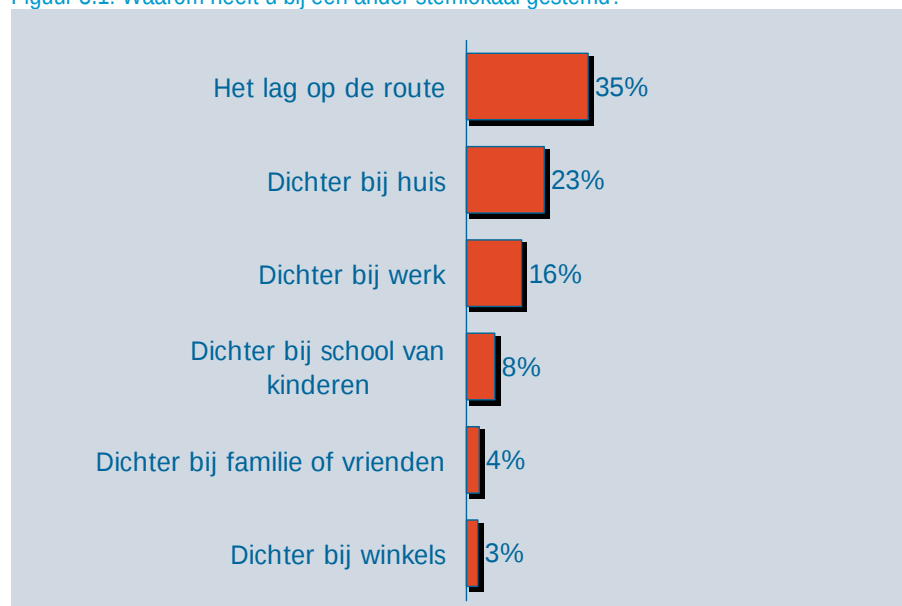
Nu de bekendheid is toegenomen: hebben mensen er ook meer gebruik van gemaakt? Van de mensen die zijn gaan stemmen en die op de hoogte waren van de mogelijkheid, heeft zestien procent gestemd in een willekeurig stemlokaal. Dit is nagenoeg evenveel als bij de vorige verkiezingen.

Van alle kiesgerechtigden heeft zes procent gebruik gemaakt van de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Dit is lager dan bij de landelijke verkiezingen, toen had tien procent van alle kiesgerechtigden elders gestemd. Vreemd is dit niet, omdat de opkomst bij de provinciale verkiezingen lager is dan bij de landelijke verkiezingen.

We vroegen de mensen die in een ander stemlokaal hebben gestemd naar hun redenen.

INTERVIEW•NSS

Figuur 3.1: Waarom heeft u bij een ander stemlokaal gestemd?

Basis: gestemd in een ander stemlokaal (n = 121)

Het stembureau lag op de route, was dichterbij huis of was dichterbij werk. Dit zijn de drie redenen die het meest genoemd worden om in een ander stemlokaal te stemmen.

Hoeveel mensen denken in de toekomst gebruik te maken van het stemmen in een willekeurig stemlokaal?

Tabel 3.3: Denkt u dat u in de toekomst gebruik maakt van de mogelijkheid om elders te stemmen?

%	Alle kiesgerechtigden	Stemmers	Niet-stemmers
Ja, zeker	17	17	17
Ja, misschien	44	45	42
Nee, waarschijnlijk niet	25	28	23
Nee, zeker niet	8	6	9
Weet niet	6	4	9*

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 1.202)

* Verschilt significant van de stemmers

Een meerderheid van 61 procent overweegt om in de toekomst (misschien) gebruik te maken van de mogelijkheid om elders te stemmen.

Stembureaus bevinden zich nu veelal in scholen en wijkcentra. We vroegen de kiesgerechtigden of er nog andere locaties zijn waar zij graag een stembureau zouden willen zien. Tweederde heeft geen aanvulling op de huidige situatie. De anderen noemen onder meer de volgende locaties:

- ♦ bij het station/dicht bij het openbaar vervoer;
- ♦ bij de supermarkt/in het winkelcentrum;
- ♦ bij zorgcentra;
- ♦ bij het postkantoor, de bank of bibliotheek;
- ♦ bij bedrijven;
- ♦ bij de gemeente/ het stadshuis.

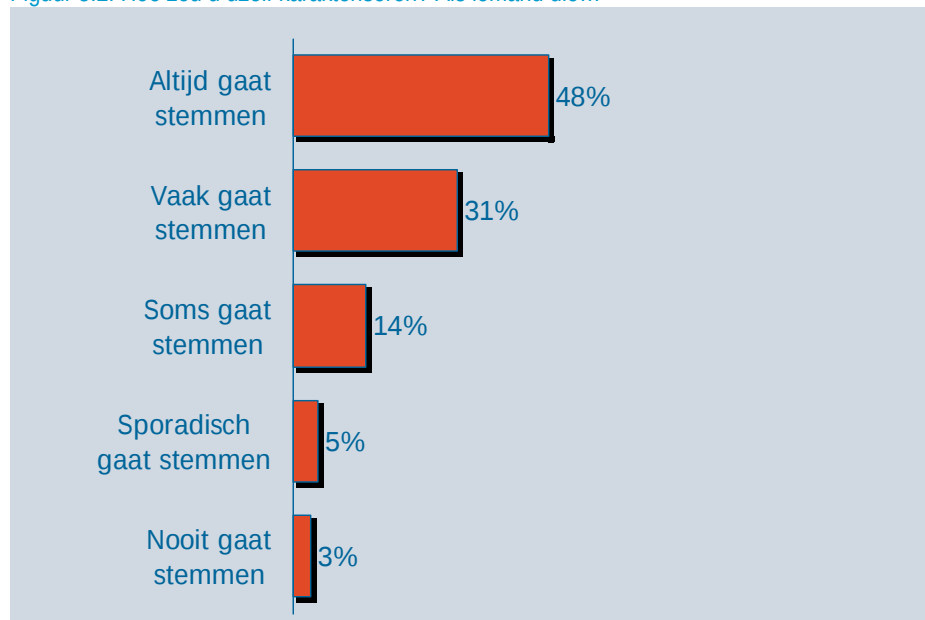
Daarnaast horen we diverse malen dat mensen graag via het internet zouden willen stemmen.

3.3 Eén op de vijf is door SWS meer geneigd te stemmen

Maakt stemmen in een willekeurig stemlokaal het gemakkelijker om te gaan stemmen? In deze paragraaf kijken we of mensen meer geneigd zijn te gaan stemmen als het in een willekeurig stemlokaal kan. Hierbij beperken we ons tot wat mensen zelf zeggen. Probleem hiermee is dat mensen zichzelf altijd overschatten. Daarom analyseren we daarnaast in hoofdstuk 6 ook de feitelijke opkomstcijfers.

Om te achterhalen of mensen door stemmen in een willekeurig stemlokaal meer geneigd zijn te gaan stemmen, moeten we eerst vaststellen wie er in ieder geval altijd gaat stemmen (ongeacht of het overal kan) en wie niet. We vroegen de mensen zichzelf te typeren.

Figuur 3.2: Hoe zou u uzelf karakteriseren? Als iemand die...

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 1202)

Bijna de helft van de Nederlanders typeert zichzelf als iemand die altijd gaat stemmen. Het zal voor hen weinig uitmaken of ze in een willekeurig stemlokaal kunnen stemmen, ze gaan toch wel. We hebben de volgende vraag dan ook aan iedereen voorgelegd, behalve aan de mensen die sowieso altijd gaan stemmen.

Tabel 3.4: In hoeverre bent u het eens met de stelling 'als ik tijdens de verkiezingen bij alle stemlokalen in de gemeente terecht kan, dan ben ik meer geneigd te gaan stemmen'?

%	Allen	Stemt vaak	Stemt soms, sporadisch of nooit
(zeer) mee eens	39	46	30*
Niet eens/niet oneens	31	29	35
(zeer) mee oneens	25	25	27
Weet niet	5	0	8*

Basis: alle kiesgerechtigden behalve degenen die zeggen dat ze altijd gaan stemmen (n = 418)

* Verschilt significant van de mensen die vaak stemmen

INTERVIEW•NSS

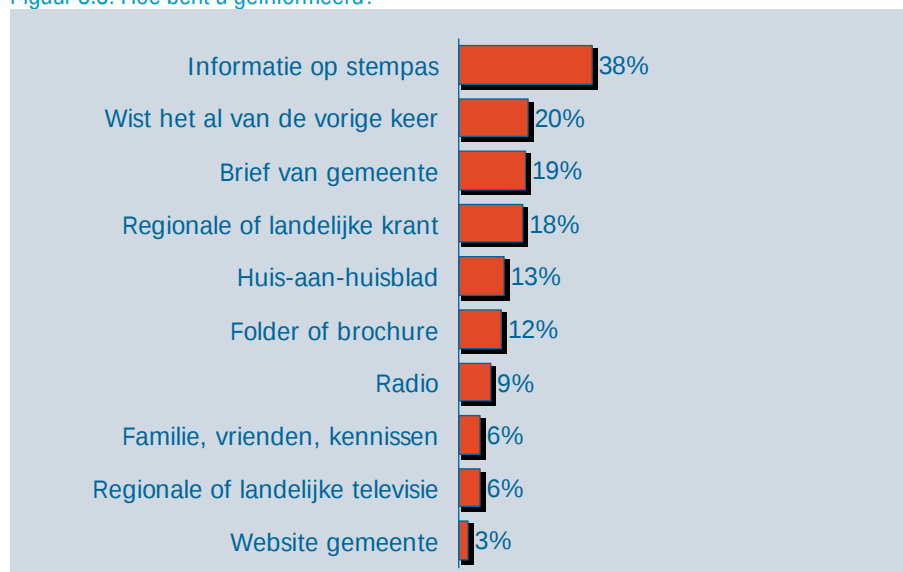
Zijn de mensen die niet altijd gaan stemmen meer geneigd te gaan stemmen als het in elk willekeurig stemlokaal kan? Vier op de tien mensen zeggen van wel. Percenteren we dit op alle kiesgerechtigden dan zien we dat twintig procent van de kiesgerechtigden meer geneigd is te gaan stemmen. Vooral de mensen die zichzelf karakteriseren als iemand die vaak (maar niet altijd) gaat stemmen, zeggen dat ze eerder zullen gaan stemmen als het in een willekeurig stemlokaal kan.

En de mensen die elders hebben gestemd: waren zij niet gaan stemmen als ze in hun 'eigen' stemlokaal hadden moeten stemmen? Voor de meeste had het niet uitgemaakt. Ze waren toch wel gaan stemmen. Acht procent zegt echter dat zij niet waren gaan stemmen als ze naar hun eigen stemlokaal hadden gemoeten. Bij de landelijke verkiezingen was dit iets lager, toen zei vier procent niet te zijn gaan stemmen als ze naar het eigen stemlokaal hadden gemoeten.

3.4 Stempas blijft de belangrijkste bron van informatie

Acht op de tien kiesgerechtigden waren op de hoogte van het feit dat ze ook bij een ander stemlokaal terecht konden. Hoe zijn zij geïnformeerd? In de volgende figuur staan de belangrijkste informatiebronnen.

Figuur 3.3: Hoe bent u geïnformeerd?

Basis: op de hoogte van stemmen in een willekeurig stemlokaal (n = 944)

De belangrijkste informatiebron is de stempas zelf. Daarnaast worden ook de brief van de gemeente en de regionale bladen vaak genoemd. Eenvijfde van de mensen zegt al op de hoogte te zijn geweest, omdat het bij de vorige verkiezingen ook kon.

In aanloop naar de verkiezingen liep de landelijke campagne 'u heeft het voor het zeggen'. Een kwart van de Nederlanders zegt zeker iets gezien of gehoord te hebben van deze campagne. Nog eens een kwart zegt misschien iets gezien of gehoord te hebben. De helft heeft niks vernomen van de campagne. Niet verrassend hebben stemmers vaker iets van de campagne gezien of gehoord dan niet-stemmers.

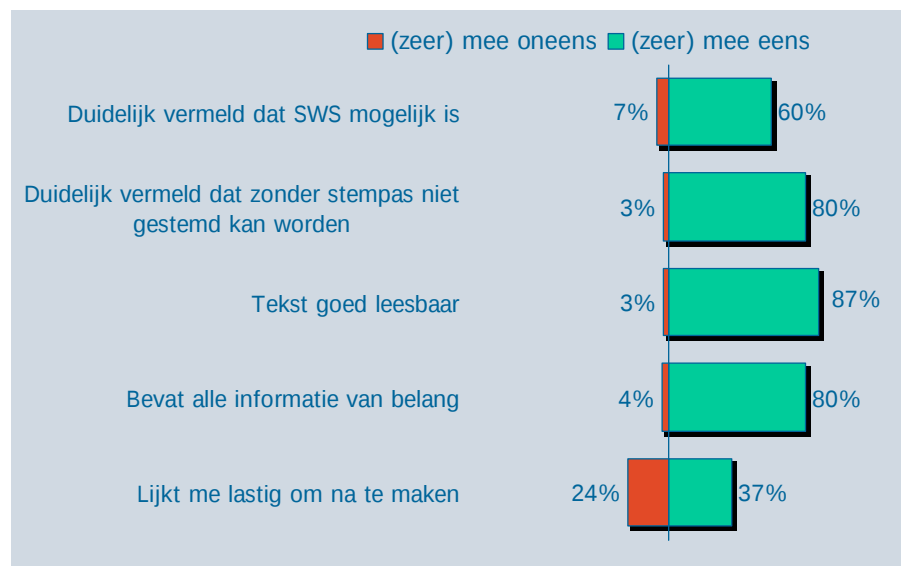
INTERVIEW•NSS

De meeste kiesgerechtigden vinden zij voldoende geïnformeerd zijn over het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Twaalf procent had graag meer geïnformeerd willen worden. Met name over de mogelijkheid an sich – ze vinden dat er überhaupt meer aandacht voor had moeten zijn. Ook horen we dat er behoefte was aan meer informatie over de precieze werking van het nieuwe systeem. Daarnaast noemen diverse kiesgerechtigden dat ze graag een overzicht hadden willen ontvangen van de stembureaus in hun gemeente.

3.5 Verzending stempas in envelop en met brief heeft de voorkeur

In het nieuwe systeem is de oproepingskaart vervangen door de stempas. Hoe oordelen de stemmers over (het uiterlijk van) de stempas?

Figuur 3.4: Oordeel van kiesgerechtigden over de stempas

Basis: stemmers (n = 900)

De stemmers zijn goed te spreken over de leesbaarheid van de stempas. Ook vinden de meeste stemmers dat de informatie op de stempas volledig is en dat er duidelijk op vermeld staat dat zonder stempas niet gestemd kan worden. Hoewel het percentage lager ligt, is ook de meerderheid (60 procent) tevreden over hoe duidelijk vermeld wordt dat het mogelijk is om in een ander stemlokaal te stemmen.

Op één punt zijn de stemmers echter minder tevreden: over de fraudegevoeligheid. Slechts 37 procent van de stemmers denkt dat de stempas lastig na te maken is.

De gemeenten hebben de stempas op verschillende manieren verstuurd: los, in een envelop of met een begeleidende brief. We vroegen de kiesgerechtigden of ze nog wisten hoe hun stempas verstuurd was. Iets meer dan de helft vertelt dat ze de stempas los, zonder envelop, hebben gekregen. Eenvijfde ontving de stempas met een begeleidende brief. Tien procent kreeg de stempas in een envelop, maar zonder begeleidende brief. De overigen zeggen zich niet meer te kunnen herinneren hoe de stempas is verstuurd. Opmerkelijk is overigens dat twee procent van de kiesgerechtigden bij deze vraag aangeeft geen stempas te hebben ontvangen, maar wel een stemkaart (bij het antwoord 'anders, namelijk...'). Blijkbaar hebben zij de stempas niet als zodanig herkend.

We vroegen de mensen of ze vonden dat de wijze waarop hun stempas was verzonden

INTERVIEW•NSS

een passende manier is om een stempas te versturen.

Tabel 3.5: Vindt u dit een passende manier op een stempas te versturen?

%	Zonder envelop (los)	Met envelop, zonder begeleidende brief of brochure	Met envelop, met begeleidende brief of brochure
Ja	46	75*	96*
nee	48	20*	2*
Weet niet	6	5	2

Basis: herinnert zich de verzendingswijze (n = 1.032)

* Verschilt significant van de kiesgerechtigden die de stempas zonder envelop verstuurd kregen

De mensen die de stempas in een envelop met een begeleidende brief hebben ontvangen, zijn beduidend tevredener dan de mensen die de stempas los hebben ontvangen. Wel 96 procent vindt dit een passende manier om een stempas te versturen, tegenover 46 procent van de mensen die de stempas los hebben ontvangen.

3.6 Eén procent van de kiesgerechtigden stemde niet vanwege verlies stempas

Na de landelijke verkiezingen zagen we dat één op de tien niet-stemmers niet gestemd had omdat hij of zij de stempas kwijt was. Hoe hoog is dat percentage na de provinciale verkiezingen?

Figuur 3.5: Waarom heeft u niet gestemd?

Basis: niet-stemmers (n = 302)

Van de niet-stemmers geeft twee procent aan dat zij niet zijn gaan stemmen omdat ze hun stempas kwijt waren. Dit is beduidend lager dan na de landelijke verkiezingen, toen tien procent nog deze reden gaf.

Echter, de afname is minder sterk dan dat het in de eerste instantie lijkt. Bij de provinciale verkiezingen zijn er immers veel meer niet-stemmers dan bij de landelijke verkiezingen. Kijken we naar alle kiesgerechtigden dan heeft bij de provinciale verkiezingen één procent niet gestemd heeft vanwege het kwijtraken van de stempas. Bij de landelijke verkiezingen was dit twee procent.

4 Gemeenten

Voor de derde keer was het op grote schaal mogelijk om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Zijn de gemeenten net zo tevreden als bij de vorige verkiezingen?

In dit hoofdstuk gaan we in op de resultaten van het onderzoek onder de gemeenten waar het op 7 maart 2007 mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Als eerste bekijken we het algemene oordeel over het verloop van stemmen in een willekeurig stemlokaal. Vervolgens bespreken we welke stembureaus populair zijn. We gaan in op de keuze voor het stempasmodel en het uitreiken van de vervangende stempassen. Dan beschrijven we tegen welke problemen de gemeenten zijn aangelopen. Als laatste komen de voorlichting en financiën aan de orde.

In totaal hebben 57 gemeentefunctionarissen de evaluatievragenlijst ingevuld. Omdat niet alle functionarissen alle vragen hebben beantwoord, kan de basis per vraag verschillen.

4.1 Positief over het stemmen in een willekeurig stemlokaal

Er is onder de gemeentefunctionarissen veel steun voor het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Op één na zijn ze allemaal overwegend positief. De laatste functionaris houdt het op 'neutraal'.

Voor zover de gemeentefunctionarissen kunnen overzien, waren ook de ervaringen van de medewerkers overwegend positief. Vijf functionarissen houden het op neutraal. Ook de betrokken gemeenteambtenaren hebben het RIS volgens de meeste gemeentefunctionarissen als overwegend positief ervaren. Hier spreken zes functionarissen het oordeel 'neutraal' uit.

4.2 Populaire stembureaus zijn centraal gelegen

Welke stembureaus zijn populair bij de kiezers? We vroegen de gemeentefunctionarissen welk stembureau de meeste kiesgerechtigden trok. Een kwart van de gemeenten noemt hier het stadhuis of het gemeentehuis. De andere antwoorden variëren sterk, van het Centraal Station tot de fanfarezaal of een zorgcentrum.

Waarom zijn dit populaire stembureaus? Veel gemeenten wijzen op de centrale ligging. Ook horen we dat het stembureau in een dichtbevolkt gebied ligt of tussen twee grote nieuwbouwwijken. Of in een regio waar veel betrokken (trouwe) kiezers wonen. In één gemeente zijn opvallend veel mensen gaan stemmen in het 'op één na kleinste stembureau dat met opheffing wordt bedreigd', zoals de functionaris het verwoordt.

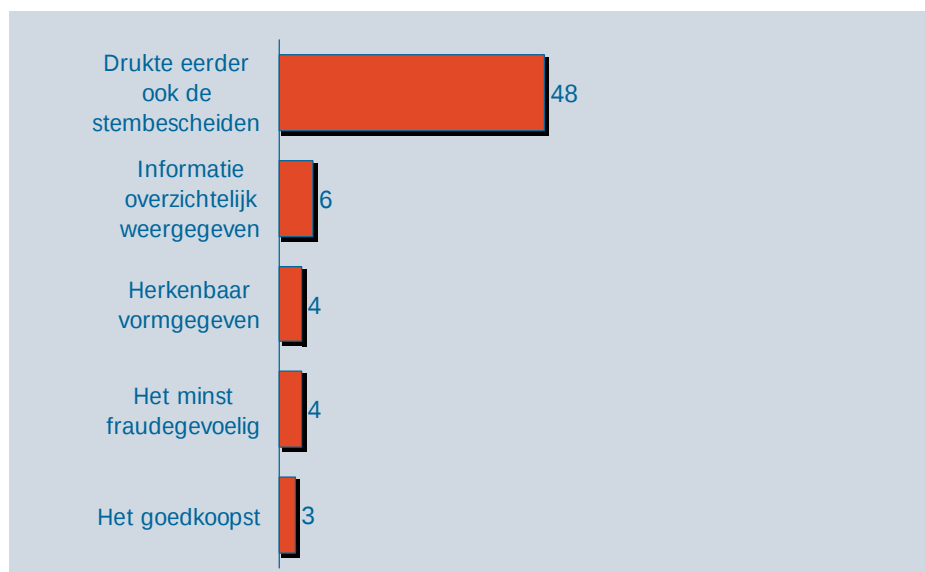
In bijna alle gevallen is het meest populaire stembureau een 'normaal' stembureau. Bij twee gemeenten was het een extra stembureau, beide gesitueerd op het station.

4.3 Meeste gemeenten versturen de stempas los, zonder envelop

De gemeenten mogen zelf kiezen welk stempasmodel ze willen gebruiken. Ze kunnen terecht bij verschillende leveranciers. De meeste van de ondervraagde gemeenten kozen voor Procura (zeven op de tien). Centric was daarna het meest populair (twee op de tien). Een enkeling ging met SDU of Joh. Enschede in zee. Drie van de ondervraagde gemeenten (vijf procent) heeft een eigen stempasmodel ontwikkeld.

In de volgende figuur staat waarom de gemeenten voor een stempasmodel hebben gekozen.

Figuur 5.1 Gekozen voor dit model omdat...
(absolute aantallen)

Basis: alle gemeenten (n = 57)

Verreweg de meeste gemeenten hebben gekozen voor het model van de drukker die eerder ook de stembescheiden drukte. Naast bovenstaande redenen horen we ook de volgende keuzeoverwegingen:

- ♦ 'Omdat in ieder geval één beveiligingskenmerk zonder hulpapparatuur controleerbaar is';
- ♦ 'Omdat de drukker ook de er aan bevestigde brief verzorgd';
- ♦ 'Vanwege de service en kwaliteit van de drukker';
- ♦ 'Omdat het een geweldige uitstraling heeft voor de gemeente'.

De meeste functionarissen vinden de stempas goed vormgegeven. Een kwart is echter slechts matig tevreden over de vormgeving. Waarom zijn deze functionarissen niet tevreden over de vormgeving? Diverse functionarissen leggen uit dat de stempas te veel lijkt op de oude oproepingskaart. Met name het dunne papier stuit op bezwaar, omdat de stempas daardoor gemakkelijk zoek raakt tussen de rest van de post. 'Het zijn flutterige papiertjes,' beargumenteert een functionaris, 'het zou beter zijn als het echt een "pas" zou zijn.' Daarnaast zijn er enkele functionarissen die ontevreden zijn over de echtheidskenmerken. Ook horen we de klacht dat er te veel informatie staat op een kleine pas.

INTERVIEW•NSS

Qua fraudegevoeligheid vinden de meeste functionarissen de stempas voldoende veilig ogen. Twee van de ondervraagde functionarissen vinden de pas onvoldoende veilig.

In het verleden is het wel voorgekomen dat er bij de productie of distributie van de stempassen problemen zijn geweest. Eenvijfde van de gemeenten heeft hierover afspraken gemaakt met de leverancier. Zo had een gemeente, voor het geval dat er iets verkeerd zou gaan, extra stempassen beschikbaar. Een ander heeft bij het personaliseren een barcode laten toevoegen, ter controle. Diverse gemeenten hebben een leveringsgarantie afgedwongen. 'We hadden een bonus malus regeling,' vertelt een functionaris, 'de leverancier garandeert nu nul procent fout'.

Van de 53 ondervraagde gemeenten waar het de vorige keer ook al mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal, hebben er drie deze keer gekozen voor een andere stempas. 'Vanwege de betere uitstraling en beveiliging van het productieproces,' ligt een functionaris toe. Een ander is van leverancier gewisseld vanwege negatieve ervaringen bij de vorige verkiezingen. De derde heeft voor een andere verzendingswijze gekozen – in envelop met begeleidende brief – waardoor een andere leverancier in beeld kwam.

De meeste gemeenten kozen er voor om de stempas los te verzenden, zonder envelop. Elf van de 57 gemeenten sloten de stempas in een envelop, waarvan acht met een begeleidende brief. Eén gemeente had een stempas met tekst en een ander heeft de stempas los verstuurd, maar tegelijkertijd door middel van een huis-aan-huis brief de kiesgerechtigden geïnformeerd.

Tabel 4.1: Waarom heeft uw gemeente voor deze manier van verzending gekozen? (absolute aantallen)

Absolute aantallen	Zonder envelop (n = 44)	In envelop, al dan niet met brief (n = 11)
Het was het goedkoopste	15	0
Het was het meest praktisch	20	0
Het was het meest servicegericht	0	6
Om tegelijkertijd informatie te kunnen verschaffen	0	6
Omdat mensen altijd op deze wijze stembescheiden krijgen	26	4

Basis: alle gemeenten die hun stempas los of in envelop hebben verstuurd (n = 55)

De gemeenten die de stempas los versturen doen dit voornamelijk omdat de mensen zo altijd de stembescheiden krijgen, omdat het het meest praktisch is en omdat het het goedkoopste is. De gemeenten die de stempas in een envelop hebben gestuurd, hebben zich meer laten leiden door de servicegerichtheid en de mogelijkheid om tegelijkertijd informatie te verschaffen.

4.4 Aanvraagtermijn vervangende stempas door meeste gemeenten verlengd

Het kan voorkomen dat kiesgerechtigden hun stempas kwijt raken. In dat geval kunnen ze een vervangende stempas aanvragen. Gemeenten zijn verplicht dit tot drie werkdagen voor de verkiezingen mogelijk te maken. Maar ze kunnen er ook voor kiezen de termijn te verlengen tot één of twee dagen voor de verkiezingen. De meeste van de ondervraagde gemeenten (90 procent) hebben dit gedaan. In 31 van de 57 gemeenten was het mogelijk om tot één dag voor de verkiezingen een vervangende stempas aan te vragen. In 20 gemeenten kon het tot twee dagen voor de verkiezingen.

INTERVIEW•NSS

De uitgifte van de vervangende stempassen was in de meeste gemeenten centraal georganiseerd. Bij vier van de ondervraagde gemeenten was de uitgifte decentraal geregeld. Bij één gemeente was de aanvraag decentraal, maar de uitgifte centraal.

De opkomst bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten was beduidend lager dan bij de landelijke verkiezingen. Dit is ook te zien aan het aantal vervangende stempassen: er was beduidend minder vraag naar vervangende stempassen dan bij de landelijke verkiezingen. Het aantal uitgereikte vervangende stempassen staat in het volgende overzicht weergegeven.

Tabel 4.2. Uitgereikte vervangende stempassen

Aantal	(Zeer) sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig of niet stedelijk
Uitgereikte vervangende stempassen	59	20	16
Uitgereikte vervangende stempassen per 1.000 inwoners	0,5	0,4	0,7
Aantal uitgereikte vervangende stempassen één dag voor de verkiezingen	20	4	2
Schatting van aantal kiezers dat op de dag zelf stempas probeerde te krijgen	8	8	5

Basis vervangende stempassen: zeer stedelijk n = 22, matig stedelijk n = 14, weinig stedelijk n = 16

Basis één dag voor de verkiezingen: zeer stedelijk n = 8, matig stedelijk n = 6, weinig stedelijk n = 12

Basis op dag zelf: zeer stedelijk n = 15, matig stedelijk n = 11, weinig stedelijk n = 16

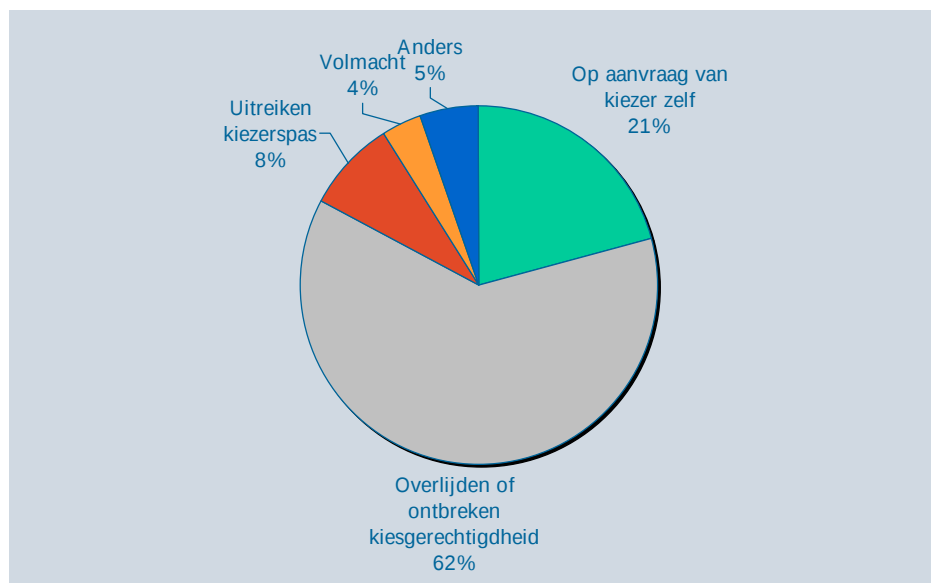
Bij de landelijke verkiezingen hebben de gemeenten zo'n twee vervangende stempassen per 1.000 kiesgerechtigden uitgereikt. Nu ligt dat aantal op één stempas per 2.000 kiesgerechtigden. Op de dag zelf hebben, zo schatten de ondervraagde functionarissen, nog een handvol stemmers geprobeerd een vervangende stempas te krijgen.

Mensen die een vervangende stempas hebben aangevraagd, worden geregistreerd in het RIS. Maar er zijn ook andere redenen om mensen in het RIS te registreren, bijvoorbeeld omdat ze een kiezerspas hebben aangevraagd of omdat ze zijn overleden. Per 1.000 kiesgerechtigden hebben de gemeenten zo'n twee kiesgerechtigden geregistreerd in het RIS. In de sterk stedelijke gemeenten stonden gemiddeld 242 mensen vermeld op de lijst, in de matig stedelijke gemeenten 83 en in de weinig stedelijke gemeenten 48.

In de volgende figuur staan de redenen voor opname in het RIS.

INTERVIEW•NSS

Figuur 4.2 Opgenomen in het RIS vanwege....

Basis: alle gemeenten (n = 57)

Het merendeel van het RIS bestaat uit mensen die zijn overleden of van wie de kiesgerechtigdheid ontbreekt. Bij de landelijke verkiezingen bestond het grootste aandeel uit mensen die een vervangende stempas of kiezerspas hadden aangevraagd. Echter, hiervan zijn er bij de provinciale verkiezingen minder van uitgereikt, waardoor ook het relatieve aandeel kleiner is.

Enkele gemeenten gaven aan om 'andere redenen' mensen opgenomen te hebben in het RIS. Dit zijn onder meer mensen die tussentijds nog zijn verhuisd. Bij sommige gemeenten is er iets mis gegaan in de bezorging, waardoor verschillende mensen automatisch vervangende stempassen uitgereikt kregen.

4.5 Op een enkele aanpassing na behouden alle gemeenten dezelfde aanpak

Eén op de tien gemeenten is tegen problemen aangelopen of maakt een kritische noot met betrekking tot de organisatie van het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Dit is minder dan na de landelijke verkiezingen, toen nog eenderde van de gemeentefunctionarissen aangaf tegen problemen te zijn opgelopen.

Op welke vlak zijn de gemeenten tegen problemen aangelopen?

Tabel 4.3: Gemeenten die problemen hebben gehad met...

Absolute aantallen	Alle gemeenten
Het uitreiken van de vervangende stempas	4
Het uiterlijk van de stempas	3
Het uitreiken van de stempas	2
De voorlichting	0
De organisatie van stemmen in een willekeurig stemlokaal	0
Overige problemen	8

Basis: alle gemeenten (n = 56)

INTERVIEW•NSS

De problemen die genoemd worden met betrekking tot het uitreiken van de vervangende stempas zijn heel divers. Eén functionaris wijst op het (verplicht) vragen naar legitimatie. 'Dit is vaak te veel werk voor mensen. Het komt ook wat onzinnig over, omdat de vervangende stempas naar het GBA adres wordt verzonden en omdat legitimatie op het stembureau niet verplicht is.' Een andere functionaris noemt dat er problemen zijn geweest met het afdrukken. 'De wijze van afdrukken van een stempas was niet altijd duidelijk bij de uitvoerende medewerker.' De derde wijst op het probleem van gewenning met betrekking tot de 'overgang van oproepingskaart naar stempas – bij vermissing van de stempas.' De laatste functionaris heeft te maken gehad met misdrukken.

Met betrekking tot het uiterlijk van de stempas noemt één functionaris het probleem dat de stempas 'onvoldoende onderscheidend is ten opzichte van de oude oproepingskaart'. Een tweede heeft er bezwaar tegen dat de stempassen per gemeente verschillen. Deze functionaris ziet graag een landelijke stempas, met een gelijke vormgeving. De laatste functionaris vertelt dat er verwarring is ontstaan omdat er twee data op de stempas stonden. 'De mensen verwisselde de verkiezingsdatum met de uiterste datum voor het aanvragen van de vervangende stempas.'

Twee gemeenten zijn tegen problemen aangelopen met betrekking tot het uitreiken van de stempas. 'Dit moet beter beveiligd worden', licht een functionaris toe, 'omdat de stempas expliciet stembewijs is'. De andere functionaris vertelt dat zij te maken hebben gehad met printerstoringen bij de leverancier. 'Hierdoor zijn tijdens het personaliseren dubbelingen aangemaakt.'

Acht functionarissen zijn tegen een probleem aangelopen dat zij niet kunnen onderbrengen in de eerdergenoemde categorieën. Zij noemen:

- ♦ 'De belangrijkste reden om geen stempas op te halen is voor mensen de afstand naar het gemeentehuis.'
- ♦ 'Door een fout in het productieproces hebben we alle stempassen ongeldig verklaard en nieuwe stempassen laten aanmaken.'
- ♦ 'Een journalist heeft vijf keer gestemd met verschillende passen. Dit had voorkomen kunnen worden met een legitimatieplicht.'
- ♦ 'Er is op het postdistributiecentrum iets misgegaan waardoor de stempassen in drie straten gedeeltelijk niet bezorgd zijn.'
- ♦ 'Kiezers uit andere gemeenten hebben zich in onze gemeente gemeld met een stempas in plaats van een kiezerspas.'
- ♦ 'Mensen lezen niet.'
- ♦ 'Probleem met het negatief register. Ik stel voor een positief digitaal register te gaan gebruiken.'
- ♦ 'Er was onduidelijkheid over of identificatie verplicht was of niet.'

De meeste gemeenten kiezen de volgende keer voor dezelfde aanpak. Drie gemeenten geven echter aan een enkele aanpassing te willen maken. Hiervan willen twee gemeenten de volgende keer de stempassen op een andere wijze verzenden. 'In een aparte envelop met gemeentelogo en toelichting van de burgemeester,' vertelt een functionaris. De functionaris heeft echter wel bedenkingen bij de meerkosten. 'De meerkosten van 200 euro per 1.000 stuks vind ik buiten proportie voor het vouwen en enveloppen.' De derde gemeente wil de volgende keer de kiesgerechtigden 'nog uitdrukkelijker erop wijzen dat niet tot het laatst gewacht moet worden voor het aanvragen van de vervangende pas.'

INTERVIEW•NSS

Andere suggesties die de gemeenten doen zijn onder meer:

- ♦ legitimatieplicht invoeren;
- ♦ fraudegevoeligheid van de stempas aanpakken;
- ♦ landelijke stempas qua vormgeving;
- ♦ verplicht stellen dat het tot één dag voor de verkiezingen mogelijk is een vervangende stempas aan te vragen;
- ♦ twee stembureauleden in plaats van drie;
- ♦ één vaste stempas, die voor elke verkiezing geactiveerd kan worden;
- ♦ een barcode op de stempas, waardoor in plaats van een stempas met kiezerspassen gewerkt kan worden.

Aan de gemeenten waar het eerder ook al mogelijk was te stemmen in een willekeurig stemlokaal, vroegen we wat er dit keer anders is gegaan. De meeste functionarissen noemen hier dat de kiesgerechtigden beter op de hoogte waren en dat ze dus minder vragen hebben gekregen. Ook horen we dat de stembureauleden 'routine opbouwen'.

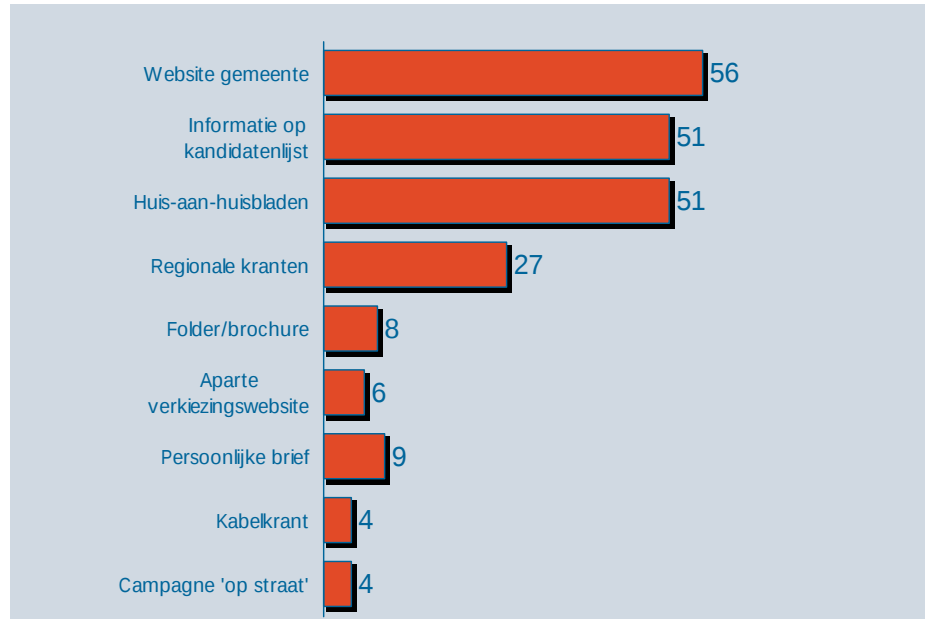
4.6 Voorlichting door middel van website, kandidatenlijst en huis-aan-huisbladen

Van de ondervraagden gemeenten hebben er drie op de tien deelgenomen aan de landelijke voorlichtingscampagne 'u heeft het voor het zeggen.' Ruim de helft heeft niet deelgenomen. De overige functionarissen blijven het antwoord schuldig: ze weten niet of hun gemeente heeft deelgenomen aan de landelijke campagne.

Vier op de tien gemeenten is positief over het verloop van de landelijke campagne. De overigen zijn neutraal. Eén functionaris is negatief. 'Er was te weinig campagne materiaal beschikbaar,' licht deze functionaris toe. Over de eigen campagne zijn zes op de tien functionarissen positief. De overigen spreken een 'neutraal' oordeel uit.

In de volgende figuur staat welke middelen de gemeenten hebben ingezet om de kiesgerechtigden te informeren.

Figuur 4.3: Welke middelen heeft uw gemeenten ingezet om de kiesgerechtigden voor te lichten?
Absolute aantallen

Basis: alle gemeenten (n = 57)

De meeste gemeenten hebben informatie geplaatst op hun website, op de kandidatenlijst en in huis-aan-huisbladen.

We vroegen de functionarissen wat de meest voorkomende vragen waren van kiesgerechtigden die informatie hebben ingewonnen. De vragen variëren van 'wat moet ik doen als ik mijn stempas kwijt ben?' en 'hoe werkt een volmacht?' tot 'waar zijn de stemlokalen' en 'mag ik ook elders in de provincie stemmen?'

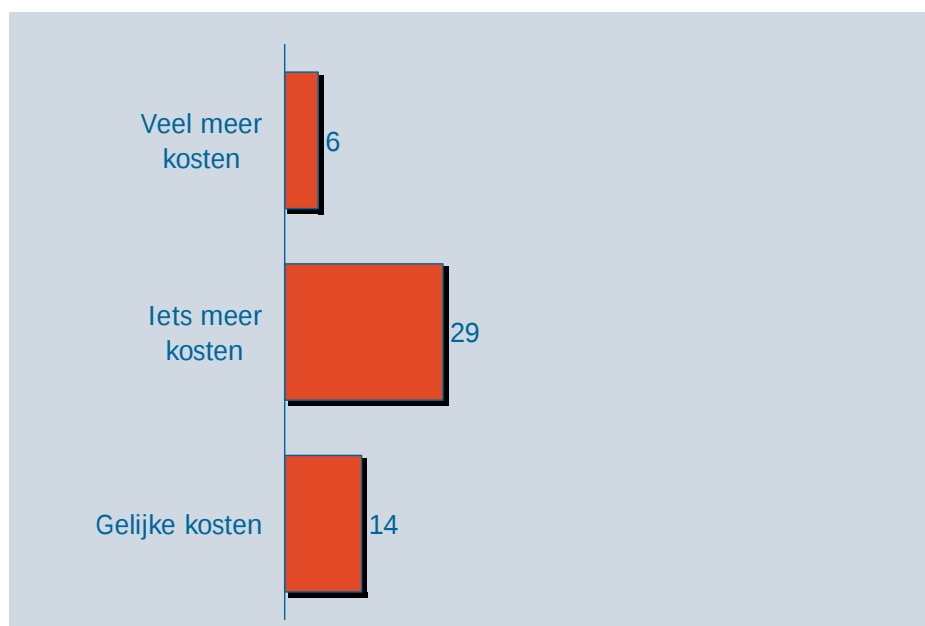
Ten slotte vroegen we de functionarissen hoe tevreden ze waren over hoe zij zelf zijn voorgelicht. Oftewel: de informatievoorziening van het ministerie aan de gemeenten. De helft van de ondervraagde gemeenten is hier positief over. De anderen antwoorden 'neutraal'. Geen van de functionarissen is negatief.

4.7 Productie van stempas maakt stemmen in een willekeurig stemlokaal duurder

Stemmen in een willekeurig stemlokaal vraagt een aanpassing in de organisatie van de verkiezingen. Is het nu duurder of goedkoper dan de 'reguliere' verkiezingen?

INTERVIEW•NSS

Figuur 4.4 Heeft u gemeente ten aanzien van de oude situatie per saldo meer of minder kosten gemaakt?
Absolute aantallen

Basis: alle gemeenten (n = 49)

De meeste gemeenten hebben iets meer kosten gehad. Veertien (van de 49 gemeenten die deze vraag hebben beantwoord) hadden geen extra kosten. Zes gemeentefunctionarissen zeggen veel meer kosten te hebben gehad.

In het volgende overzicht staan de gemiddelde kosten gespecificeerd. Omdat de bedragen per gemeente nogal uiteenlopen is naast het gemiddelde ook de mediaan weergegeven. De mediaan is de middelste score: vijftig procent zit boven en vijftig procent zit beneden deze score. De meerkosten per ondervraagde gemeente zijn te vinden in bijlage 2d.

Tabel 4.4: Gemiddelde meerkosten ten behoeve van...

	Meerkosten in euro per 1.000 kiesgerechtigden - gemiddelde	Meerkosten in euro per 1.000 kiesgerechtigden - mediaan
Productie van de stempas	35	13
Verzenden van de stempas	21	0
Ontwikkeling van het RIS	5	0
Gebruik van het RIS	2	0
Voorlichting	13	0
Instructie medewerkers	6	0
Evaluatie	2	0
Overige meerkosten	7	0
Meerkosten totaal	89	47
Meerkosten exclusief voorlichting	77	38

Basis: alle gemeenten (n = 44)

Stemmen in een willekeurig stemlokaal kost gemiddeld 9 cent per kiesgerechtigde meer dan de reguliere verkiezingen. Echter, het gemiddelde wordt vertekend door enkele uitschieters – zoals door de gemeenten die hoge kosten hebben gemaakt bij de verzending van de stempassen. Daarom is het zinvol om ook naar de mediaan te kijken. Kijken we naar de mediaan dan zijn de meerkosten 5 cent per kiesgerechtigde.

INTERVIEW • NSS

Het zwaarst op het budget drukt de productie van de stempas. Ook het verzenden van de stempas kan een serieuze stempel op het budget drukken, maar dat is alleen bij gemeenten die ervoor kiezen om de stempas in een envelop al dan niet met een begeleidende brief te versturen.

De bekendheid met stemmen in een willekeurig stemlokaal neemt toe. De kosten die gemeenten maken voor de voorlichting zullen daarom in de toekomst afnemen, zeker als ervoor gekozen wordt het landelijk in te voeren. We hebben daarom ook de gemiddelde meerkosten weergegeven exclusief voorlichting. Stemmen in een willekeurig stemlokaal kost dan gemiddeld acht cent per kiesgerechtigde meer dan de reguliere verkiezingen. De mediaan – de score die precies in het midden zit – is vier cent per kiesgerechtigde.

Wat maakt stemmen in een willekeurig stemlokaal nu duurder? We vroegen de functionarissen of zij hun antwoorden konden toelichten.

Het drukken van de stempas is duurder vanwege de echtheidskenmerken. De verzending is duurder omdat diverse gemeenten kiezen om de stempas in een envelop, al dan niet met een begeleidende brief, te versturen. Voor het RIS moet er programmatuur worden aangeschaft. Het verwerken van de gegevens voor het RIS kost tijd en dus uren van een ambtenaar. De meerkosten voor de instructie van de medewerkers ontstaan door de extra bijeenkomsten. Voor de evaluatie rekenen de gemeenten kosten, omdat het de tijd vraagt van een ambtenaar. Ten slotte noemen enkele gemeenten nog enkele andere meerkosten, zoals de inrichting van extra stembureaus en de aanschaf van loepjes.

5 Medewerkers stemlokalen

De medewerkers van de stembureaus maken het stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk. Zij voeren het nieuwe systeem uit. Hoe zijn hun ervaringen? In dit hoofdstuk bespreken we de resultaten van het onderzoek onder de medewerkers.

In de eerste paragraaf gaan we in op hoe het is om met het nieuwe systeem te werken. Vervolgens beschrijven we de reacties van de kiezers. We gaan in op de vraag of stemmen in een willekeurig stemlokaal een verbetering is, of de medewerkers minder tijd kwijt zijn en wat populaire stembureaus zijn. Daarna komen de stempas en de voorlichting aan de orde. Als laatste bespreken we de redenen om naar legitimatie te vragen.

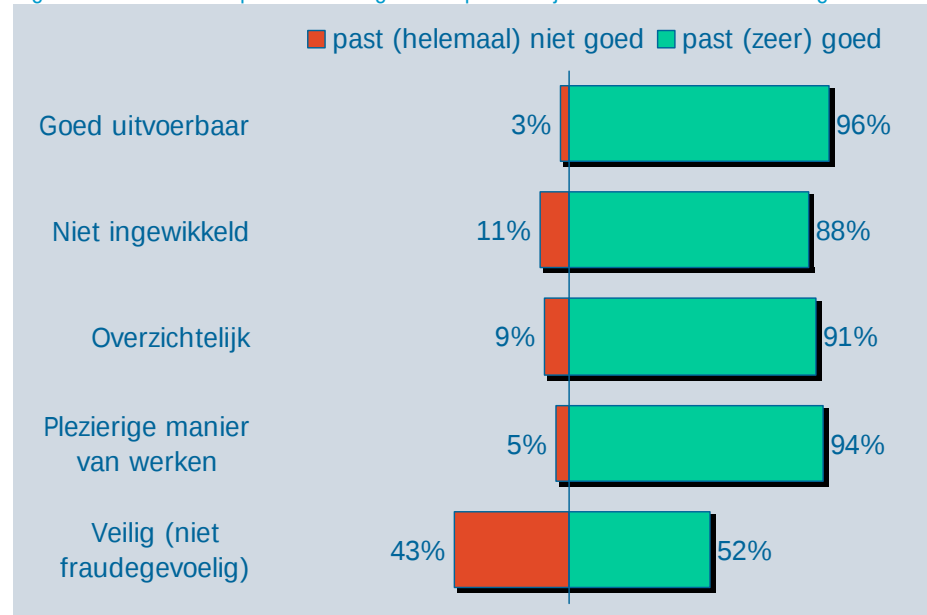
De resultaten hebben betrekking op een representatieve groep medewerkers. Naast de representatieve steekproef hebben we 50 medewerkers van de mobiele en extra stembureaus ondervraagd. Deze medewerkers zijn vanwege het specifieke karakter van hun locatie buiten het totaal gelaten. Als de medewerkers van de mobiele stembureaus significant afwijken van de representatieve groep, vermelden we dit in de tekst. Voor de resultaten van het onderzoek onder deze medewerkers verwijzen wij u naar bijlage 2. In de laatste kolom van de tabellen staan de resultaten voor deze specifieke groep.

5.1 Positief, maar wel kritiek op fraudegevoeligheid

Zoals ook na de gemeentelijke en landelijke verkiezingen, zijn de medewerkers van de stembureaus over het algemeen goed te spreken over het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Ze vinden het goed uitvoerbaar en een plezierige manier van werken.

Wel is de kritiek op de fraudegevoeligheid van het systeem toegenomen. Ruim vier op de tien medewerkers vinden stemmen in een willekeurig stemlokaal fraudegevoelig. Dit was 29 procent bij de landelijke verkiezingen en 31 procent bij de gemeenteraadsverkiezingen.

Figuur 5.1: In hoeverre passen de volgende aspecten bij stemmen in een willekeurig stemlokaal?

Basis: alle medewerkers (n = 251)

INTERVIEW•NSS

De medewerkers van de mobiele of extra stembureaus zijn optimistischer over de overzichtelijkheid van het systeem dan de andere medewerkers.

In het nieuwe systeem kunnen de kiesgerechtigden overal binnen hun gemeente stemmen. Het is echter niet meer mogelijk om zonder stempas (maar met legitimatiebewijs) te stemmen. Hoe staan de medewerkers tegenover dit dilemma? We vroegen de medewerkers waar hun voorkeur naar uit gaat: dat kiesgerechtigden overal kunnen stemmen of dat ze kunnen stemmen met legitimatiebewijs?

Net als bij de vorige verkiezingen kiest een grote meerderheid voor het stemmen in een willekeurig stemlokaal. 84 Procent vindt het belangrijker dat kiesgerechtigden zelf kunnen kiezen bij welk stemlokaal ze gaan stemmen dan dat zij zonder oproepingskaart kunnen stemmen. Elf procent van de medewerkers is het hier niet mee eens, zij spreken zich juist uit voor de mogelijkheid om te kunnen stemmen zonder oproepingskaart. Vijf procent van de medewerkers doet geen uitspraak in dit dilemma.

5.2 Over het algemeen goede reacties van de kiesgerechtigden

Hoe reageerden de kiesgerechtigden op het stemmen in een willekeurig stemlokaal? Bijna de helft van de medewerkers heeft de kiesgerechtigden horen praten over stemmen in een willekeurig stemlokaal. Het merendeel van deze medewerkers, tweederde, geeft aan dat het hier positieve reacties betrof. Mensen vinden het gemakkelijk dat ze overal kunnen stemmen. Ook bij de eerdere verkiezingen waren de reacties grotendeels positief. Niet verrassend hebben de medewerkers van de mobiele en extra stembureaus vaker reacties gehad van de kiesgerechtigden, bijna allemaal positieve reacties.

Zes procent van de medewerkers die een reactie hebben vernomen laat echter weten dat de reacties juist negatief waren. Zij wijzen voornamelijk op mensen die zonder stempas wilden stemmen en boos waren dat dit niet kon. Daarnaast horen we van diverse medewerkers dat er onduidelijkheid was over hoe het allemaal precies werkte. Ten slotte noemt zes procent dat zij te maken hebben gehad met kiesgerechtigden die verbaasd waren over het feit dat ze zich niet hoefde te legitimeren. Dit hadden ze wel verwacht.

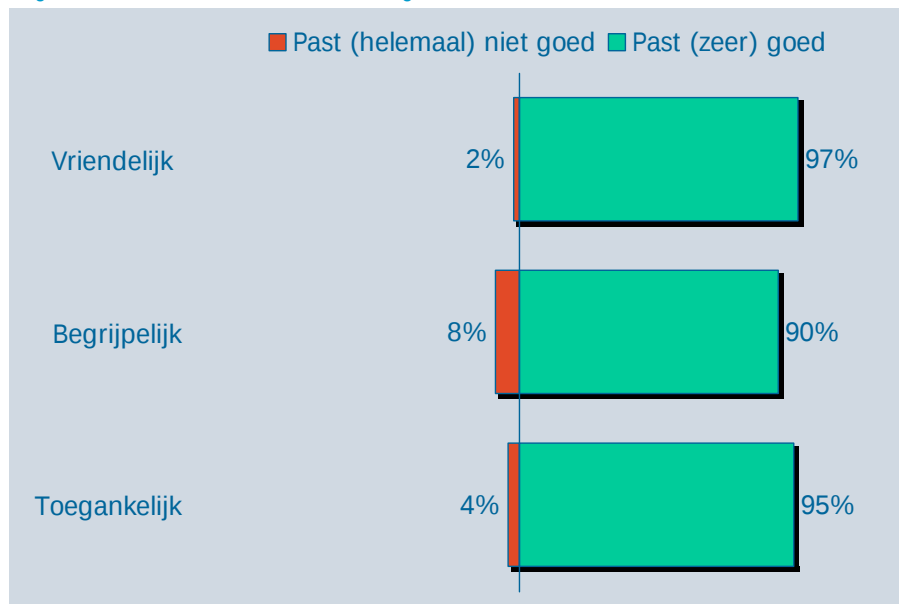
In vergelijking met de landelijke verkiezingen hebben minder medewerkers te maken gehad met kiezers die wilden stemmen, maar niet konden stemmen omdat ze hun stempas kwijt waren. Van de medewerkers heeft 43 procent hiermee te maken gehad. Bij de landelijke verkiezingen was dit nog 65 procent. Overigens gaat het in verreweg de meeste gevallen om slechts enkele kiesgerechtigden. De medewerkers van de mobiele en extra stembureaus hebben vaker te maken gehad met kiezers die zonder stempas wilden stemmen dan de medewerkers van de andere stembureaus.

Eenvijfde van de medewerkers (21 procent om precies te zijn) heeft ook te maken gehad met kiezers die dachten dat ze met hun stempas ook in een andere *gemeente* konden stemmen. Ook hier betreft het in de meeste gevallen slechts een enkeling. De medewerkers van de mobiele en extra stembureaus hebben aanzienlijk vaker te maken gehad met dit misverstand: driekwart van deze medewerkers kiezers over de vloer gehad die dachten dat ze ook in een andere gemeente konden stemmen.

INTERVIEW•NSS

In de volgende figuur staat hoe kiezersvriendelijk de medewerkers het stemmen in een willekeurig stemlokaal vinden.

Figuur 5.2: Is stemmen in een willekeurig stemlokaal voor kiezers....

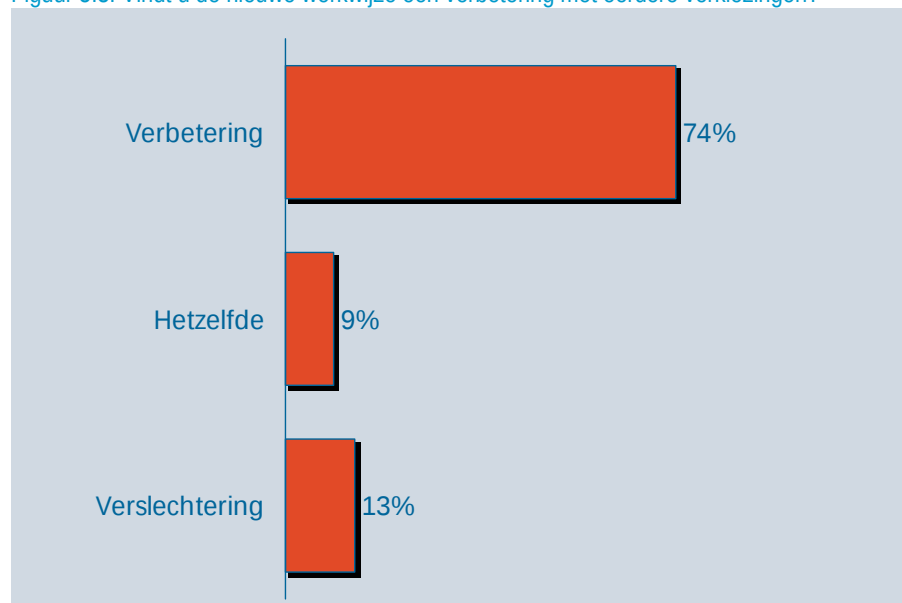
Basis: alle medewerkers (n = 251)

Bijna alle medewerkers vinden het stemmen in een willekeurig stemlokaal vriendelijk voor de kiezers, begrijpelijk en toegankelijk. Dit komt overeen met de eerdere verkiezingen.

5.3 Kiesgerechtigden zouden zich moeten legitimeren

Veel medewerkers zijn al jaren achter elkaar medewerker voor het stembureau. We vroegen hen de huidige gang van zaken te vergelijken met de eerdere situatie.

Figuur 5.3: Vindt u de nieuwe werkwijze een verbetering met eerdere verkiezingen?

Basis: medewerkers die bij eerdere verkiezingen gewerkt hebben (n = 235)

INTERVIEW•NSS

Driekwart van de medewerkers vindt de nieuwe werkwijze een verbetering. Dit is echter iets minder dan na de landelijke verkiezingen. Toen gaf nog 83 procent aan dat het een verbetering was.

Ook vinden, in vergelijking met de vorige verkiezingen, minder medewerkers het prettig om te werken met een negatieve lijst dan met een positieve lijst. Zeven op de tien medewerkers zeggen het prettiger te vinden, twee op de tien vinden het juist niet prettiger en één op de tien spreekt zich niet uit. Bij de vorige verkiezingen vonden nog acht op de tien medewerkers de nieuwe werkwijze prettiger, slechts één op de tien was het hier niet mee eens en tevens één op de tien sprak zich niet uit.

De medewerkers van de mobiele en extra stembureaus staan positiever tegenover de nieuwe werkwijze dan de andere medewerkers.

We vroegen de medewerkers, die de nieuwe werkwijze een verbetering vinden, toe te lichten waarom het een verbetering is. De meeste medewerkers (85 procent) leggen uit dat ze de nieuwe werkwijze handiger vinden omdat ze de naam niet meer hoeven op te zoeken in een lange lijst namen. Daarnaast horen we regelmatig dat de medewerkers het een verbetering vinden omdat het voor de kiezer een verbetering is: zij mogen overal stemmen.

Dertien procent van de medewerkers zegt dat de nieuwe werkwijze een verslechtering is. Dit is meer dan bij de landelijke verkiezingen, toen vond maar vier procent het een verslechtering. Veel medewerkers die het nieuwe systeem een verslechtering vinden, wijzen op de fraudegevoeligheid. Ook horen we dat het een nadeel is dat de medewerkers nu niet meer kunnen inschatten hoeveel mensen er nog moeten komen. Sommige medewerkers wijzen erop dat ze bij het oude systeem meer te doen hadden, ze vinden drie medewerkers is nu te veel.

Eenderde van de medewerkers vindt dat er nog iets moet veranderen in de werkwijze als de gemeente de volgende keer weer de mogelijkheid wil bieden tot stemmen in een willekeurig stemlokaal. De suggesties variëren sterk, van betere voorlichting en kortere werktijden, tot een stemcomputer voor inwoners van Wageningen, op station Ede-Wageningen. Maar één suggestie wordt aanzienlijk vaker gedaan dan de andere: kiesgerechtigden zouden zich verplicht moeten legitimeren.

5.4 Snellere doorlooptijd

Hiervoor beschreven we dat sommige medewerkers klaagden dat ze met de nieuwe werkwijze te weinig te doen hadden. Betekent dit ook dat de doorlooptijd sneller is? Oftewel: zijn de medewerkers per kiezer minder tijd kwijt?

Tabel 5.1: In vergelijking met de vorige verkiezingen bent u per kiezer meer of minder tijd kwijt geweest?

	%
Meer tijd	2
Evenveel tijd	27
Minder tijd	69
Weet niet/geen mening	2

Basis: medewerkers die bij eerdere verkiezingen gewerkt hebben (n = 235)

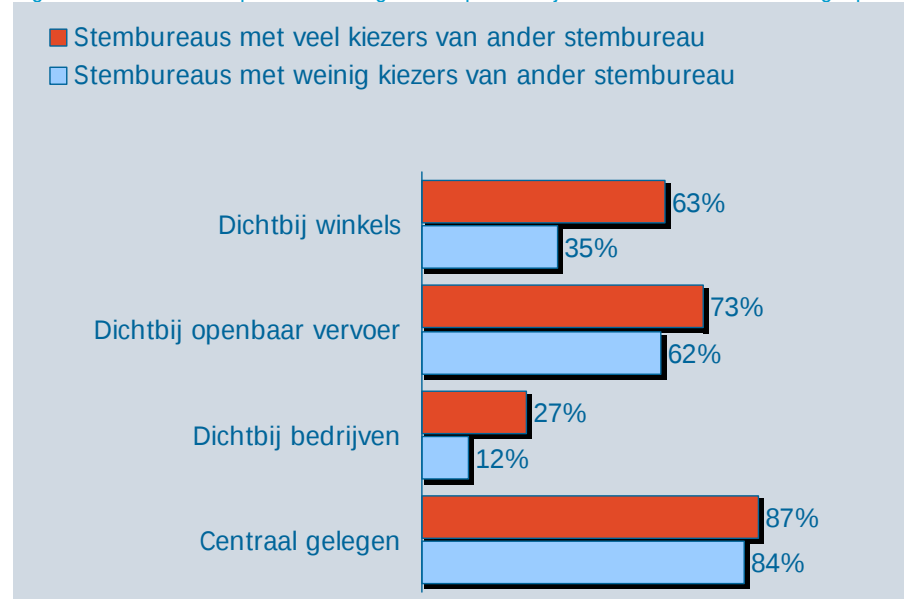
INTERVIEW • NSS

Net als bij de vorige verkiezingen geven de meeste medewerkers aan dat dit inderdaad zo is. Ruim een kwart zegt evenveel tijd kwijt te zijn. Slechts een enkeling zegt meer tijd kwijt te zijn.

5.5 Populaire stembureaus

We vroegen de medewerkers de ligging van hun stembureau te omschrijven. Zo kunnen we achterhalen welke stembureaus populair zijn.

Figuur 5.4: In hoeverre passen de volgende aspecten bij uw stembureau? Percentage 'past (zeer) goed'

Basis: medewerkers van een stembureau met veel (n = 63) en weinig (n = 117) kiezers van buitenaf

Stembureaus met veel kiezers van buitenaf liggen vaker dichtbij winkels dan stembureaus met weinig kiezers van buitenaf. Ook liggen ze wat vaker dichtbij openbaar vervoer of dichtbij bedrijven. Qua centrale ligging verschillen de twee typen stembureaus zich weinig.

Niet verrassend hebben de medewerkers van de mobiele en extra stembureaus vaker te maken gehad met kiezers van buitenaf. Hun stembureau was dan ook vaker gunstig gelegen ten aanzien van winkels, openbaar vervoer en bedrijven.

5.6 Goed op de hoogte van de echtheidskenmerken

Nagenoeg alle medewerkers vinden dat zij goed geïnformeerd zijn over de werkwijze van stemmen in een willekeurig stemlokaal. Slechts één procent is ontevreden over de informatieverstrekking. Dit waren mensen aan wie de nieuwe werkwijze in zijn geheel was ontgaan en één medewerker had vragen over in hoeverre mensen zich moeten legitimeren.

Om fraude te voorkomen bevat de stempas minimaal drie echtheidskenmerken. De medewerkers moeten deze kenmerken controleren. Acht procent van de medewerkers vonden dat zij niet goed waren voorgelicht over de echtheidskenmerken. De anderen vonden dat dit wel voldoende was gebeurd. Het merendeel van de medewerkers vond de kenmerken (redelijk) goed herkenbaar. Drie procent van de medewerkers zegt dat zij de echtheidskenmerken slecht herkenbaar vonden. Zij wijzen vooral op de 'kleine lettertjes'.

INTERVIEW•NSS

We vroegen de medewerkers om de echtheidskenmerken te noemen. 17 Procent weet geen van de kenmerken te noemen. Eenvijfde weet slechts één kenmerk. Ruim een kwart noemt twee kenmerken en 36 procent noemt er drie of meer.

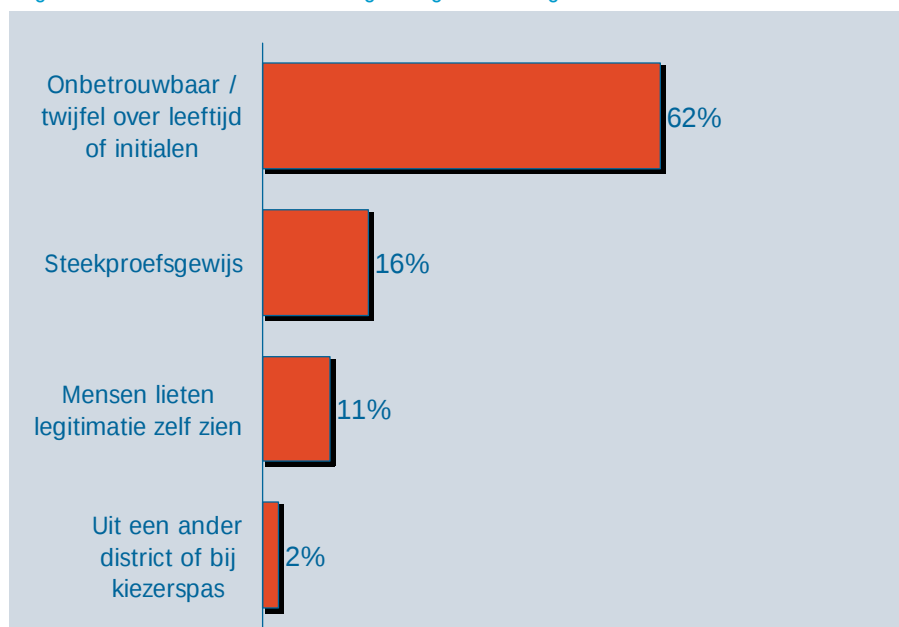
Van de medewerkers vond 63 procent het redelijk tot zeer gemakkelijk om de stempassen onbruikbaar te maken. Vier procent vond het moeilijk, 'omdat je de perforatie niet goed kon zien', 'omdat het heel vervelend is' of 'omdat de strook niet netjes afscheurde'. Eenderde van de medewerkers doet geen uitspraak over het onbruikbaar maken van de stempassen, waarschijnlijk omdat ze zelf de stempassen niet onbruikbaar hoefden te maken.

5.7 Minder vaak om legitimatie gevraagd dan bij de landelijke verkiezingen

Hoe vaak hebben de medewerkers van de stemlokalen de kiesgerechtigden om legitimatie gevraagd? Bij kiezers met twee volmachten was het niet overal even gebruikelijk om naar legitimatie te vragen. 27 Procent heeft in dat geval altijd om legitimatie gevraagd, vijf procent meestal, 31 procent soms en 33 procent nooit. De overigen hebben niet met kiezers met twee volmachten te maken gehad. Medewerkers van de mobiele en extra stembureaus hebben vaker om legitimatie gevraagd dan de andere medewerkers.

Buiten de gemachtigden heeft 26 procent ook andere kiezers naar hun legitimatie gevraagd. Dit is minder dan bij de landelijke verkiezingen, toen was dit 43 procent. In de volgende figuur staat waarom de medewerkers de kiesgerechtigden om legitimatie hebben gevraagd.

Figuur 5.5: Waarom heeft u kiezers gevraagd zich te legitimeren?

Basis: medewerkers die kiezers om legitimatie hebben gevraagd (n = 62)

6 Vergelijking van de opkomstcijfers

Bij de vorige verkiezingen zagen we dat waar men kon stemmen in een willekeurig stemlokaal, de opkomst hoger was. Zien we bij de provinciale verkiezingen dezelfde trend?

In dit hoofdstuk analyseren we de opkomstcijfers van 2003 en 2007. Hierbij maken we een onderscheid naar gemeenten waar het mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal en gemeenten waar het niet mogelijk was. Overigens is een hogere opkomst geen expliciete doelstelling van het project stemmen in een willekeurig stemlokaal.

6.1 Achtergrond van de analyse

In dit hoofdstuk beantwoorden de volgende vraag:

Is de opkomst in de gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk was sterker toe- of afgenomen (in vergelijking met de Statenverkiezingen van 2003) dan in de gemeenten waar het niet mogelijk was?

Om deze vraag te beantwoorden vergelijken we de opkomstontwikkeling van de deelnemende gemeenten met de opkomstontwikkeling van de niet deelnemende gemeenten. Om de analyses zo zuiver mogelijk te houden hebben we de gemeenten die sinds 2003 zijn heringedeeld buiten de analyse gehouden.

In deze analyse ligt de nadruk op het overzichtelijk presenteren van de opkomstgegevens (zie ook bijlage 1d). De uitkomsten hebben een sterk feitelijk karakter, we zijn voorzichtig in het trekken van conclusies over de oorzaak van de trends.

In 2007 telt Nederland 443 gemeenten.

Tabel 6.1: Verdeling Nederlandse gemeenten naar deelname stemmen in een willekeurig stembureau

	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS	Totaal
Zelfde gemeentegrenzen in 2003 en in 2007	319	108	427
Vershil in gemeentegrenzen*	9	7	16
Totaal	328	115	443

*) onder meer vanwege herindelingen

In de analyse zijn uitsluitend de 427 gemeenten betrokken die zowel in 2003 als in 2007 dezelfde gemeentegrenzen kenden. Het totale opkomstpercentage wijkt hierdoor iets af van het landelijke opkomstpercentage. We baseren ons immers niet op alle 443 gemeenten, maar op 427 gemeenten.

6.2 Typering deelnemende gemeenten

Om de opkomstcijfers beter te kunnen interpreteren is het belangrijk meer inzicht te krijgen in de deelnemende gemeenten. Verschillen zij van de gemeenten waar het niet mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal? In deze paragraaf vergelijken we de gemeenten op stedelijkheid en op ligging.

INTERVIEW•NSS

Tabel 6.2: Verdeling naar stedelijkheid (in percentages %)

%	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS
Zeer sterk stedelijk	2.8	2.8
Sterk stedelijk	36.4	32.4
Matig stedelijk	16.6	3.7
Weinig stedelijk	20.4	17.6
Niet stedelijk	23.8	43.5

Basis: gemeenten met zelfde gemeentegrenzen in 2003 en 2007 (n = 427)

In de niet stedelijke gemeenten bevinden zich relatief veel gemeenten die niet deelnemen aan stemmen in een willekeurig stemlokaal.

Hoe zijn de deelnemende gemeenten verdeeld naar landsdeel?

Tabel 6.3: Verdeling naar landsdeel (in percentages %)

%	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS
Noord (Friesland, Groningen, Drenthe)	15.7	15.7
Oost (Overijssel, Gelderland, Flevoland)	21.0	13.0
Zuid (Limburg, Noord-Brabant, Zeeland)	28.2	25.9
West (Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht)	35.1	45.4

Basis: gemeenten met zelfde gemeentegrenzen in 2003 en 2007 (n = 427)

In het oosten vinden we relatief veel deelnemende gemeenten. In het westen vinden we daarentegen juist meer niet-deelnemers.

Hoe is de verdeling qua inwoneraantal? In tabel 7.4 staat het aantal kiesgerechtigden.

Tabel 6.4: Kengetallen deelnemers en niet-deelnemers

	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS
Totaal aantal kiesgerechtigden	9.795.105	2.000.669
Gemiddeld aantal kiesgerechtigden per gemeente	30.706	18.525

Basis: gemeenten met zelfde gemeentegrenzen in 2003 en 2007 (n = 427)

De gemeenten waar het mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal zijn over het algemeen groter dan de gemeenten waar het niet mogelijk was.

6.3 Hogere opkomst waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk is

Er zijn twee manieren om de opkomstontwikkeling te bekijken:

- ♦ We nemen de kiesgerechtigden als basis.
- ♦ We nemen de gemeenten als basis.

Als we de kiesgerechtigden als basis nemen, tellen we als het ware alle kiesgerechtigden uit de betreffende gemeenten op en berekenen over deze groep van kiesgerechtigden het opkomstpercentage.

Wanneer we de kiesgerechtigden als basis nemen, dan ziet de opkomstontwikkeling er als volgt uit:

INTERVIEW•NSS

Tabel 6.5 Opkomstontwikkeling op basis van het aantal kiesgerechtigden (in percentages %)

%	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS
Opkomst bij de Statenverkiezingen in 2003	47.0	49.4
Opkomst bij de Statenverkiezingen in 2007	46.2	46.9
Vershil 2007-2003	-0.8	-2.5

Basis: circa 11.8 miljoen kiesgerechtigden

Zowel bij de deelnemende als niet deelnemende gemeenten zien we een daling in de opkomst. Echter, de daling is beduidend minder sterk in gemeenten waar het mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. De daling in deze gemeenten is 0,8 procent. In de gemeenten waar men niet kon stemmen in een willekeurig stemlokaal zien we een daling van 2,5 procent.

Wanneer we de kiesgerechtigden als uitgangspunt nemen, dan drukken enkele gemeenten (de grote gemeenten met veel kiesgerechtigden) sterk hun stempel op het totaalresultaat. Daarom analyseren we ook de opkomst voor de afzonderlijke gemeenten. We bekijken het gemiddelde opkomstpercentage van de gemeenten. Elke gemeente telt even zwaar mee, ongeacht inwonertal. De opkomstpercentages zien er dan als volgt uit:

Tabel 6.6 Opkomstontwikkeling op basis van de gemeenten (gemiddelden in percentages %)

%	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS
Opkomst bij de Statenverkiezingen in 2003	51.1	53.0
Opkomst bij de Statenverkiezingen in 2007	49.7	50.1
Vershil 2007-2003	-1.4	-2.9

Basis: gemeenten met zelfde gemeentegrenzen in 2003 en 2007 (n = 427)

Ook hier zien we bij beide groepen een daling in de opkomst. En ook hier is de daling minder sterk in gemeenten waar het mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. In deze gemeenten daalt de opkomst met 1,4 procent, terwijl in de niet deelnemende gemeenten de opkomst met 2,9 procent daalt.

Als we naar de opkomstpercentages kijken lijkt het alsof we over minimale verschillen spreken. Toch zijn er wel degelijk verschillen tussen de gemeenten waar het wel en de gemeenten waar het niet mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Duidelijker is dit te zien als we de opkomstontwikkeling onderverdelen in vier categorieën, zoals in tabel 6.7. En dan blijkt dat achter de gemiddelden forse verschillen schuilgaan.

Tabel 6.7: Opkomstontwikkeling bij de provinciale verkiezingen van 2003 naar 2007

%	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS
Opkomst in 2007 1 t/m 4% lager	14.2%	27.8%
1% lager tot 1% hoger	42.5%	53.7%
1% t/m 4% hoger	33.3%	17.6%
Opkomst in 2007 meer dan 4% hoger	8.5%	0.9%
Totaal	100.0%	100.0%

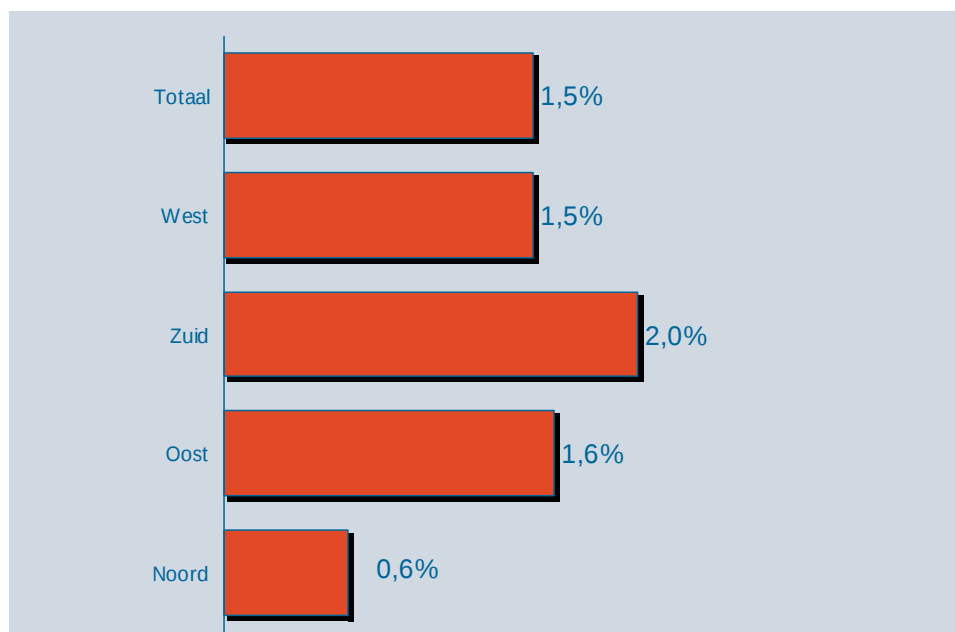
Basis: gemeenten met zelfde gemeentegrenzen in 2003 en 2007 (n = 427)

In eenderde van de gemeenten waar het mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal was de opkomst één tot vier procent hoger dan in 2003. Daarnaast was bij bijna één op de tien gemeenten de opkomst zelfs meer dan vier procent hoger. Ter vergelijking: bij de niet deelnemende gemeenten is dit respectievelijk 18 procent en één procent.

6.4 Vooral in de steden zien we een gunstigere opkomstontwikkeling

Zijn er verschillen naar landsdeel? In de volgende grafiek staat hoeveel procent hoger de opkomst is in gemeenten waar het mogelijk is om te stemmen in een willekeurig stemlokaal, in vergelijking met gemeenten waar dat niet kon.

Figuur 6.1: Verschil in opkomstontwikkeling tussen deelnemende en niet deelnemende gemeenten naar landsdeel (berekend over gemiddelden, zie tabel 7.6)

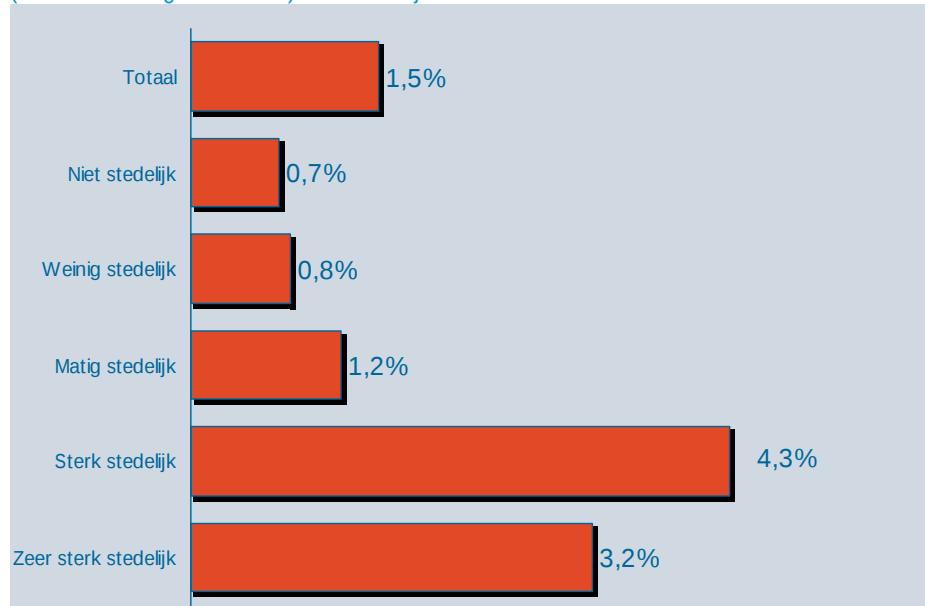
Basis: gemeenten met zelfde gemeentegrenzen in 2003 en 2007 (n = 427)

De opkomst onder de deelnemers was 1.5 procent hoger dan onder de niet-deelnemers (zie ook tabel 6.6). Echter, we zien duidelijke verschillen tussen regio's. Het verschil is het grootste in de zuidelijke provincies. In de noordelijke provincies zien we het minst een verschil tussen de deelnemende en niet deelnemende gemeenten. Daar lijkt het stemmen in een willekeurig stemlokaal minder effect te hebben gehad.

Hoe ziet het plaatje eruit als we een uitsplitsing maken naar stedelijkheid?

INTERVIEW•NSS

Figuur 6.2: Verschil in opkomstontwikkeling tussen deelnemende en niet deelnemende gemeenten (berekend over gemiddelden) naar stedelijkheid

Basis: gemeenten waarin 2003 en 2006 verkiezingen zijn gehouden, exclusief herindelingen (n = 422)

Bij de stedelijke gemeenten zien we een groter verschil tussen de deelnemers en niet deelnemers dan bij de niet stedelijke gemeenten. In de sterk stedelijke gebieden is de opkomst in de gemeenten waar mensen konden stemmen in een willekeurig stemlokaal wel 4,3 procent hoger, dan in de gemeenten waar dit niet kon. Stemmen in een willekeurig stemlokaal lijkt in de steden een gunstiger effect op de opkomst te hebben dan in de dorpen.

6.5 Conclusie: SWS is gunstig voor de opkomst

Net als na de gemeenteraadsverkiezingen en net als na de landelijke verkiezingen, zien we ook nu weer: in gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk is, ontwikkelt de opkomst zich gunstiger dan in gemeenten waar dit niet mogelijk is. Vooral in de stedelijke gebieden zien we een positief effect.

Kiesgerechtigden

Stemmen in een willekeurig stemlokaal is door de kiesgerechtigden goed ontvangen, ook al betekent het dat mensen niet meer zonder stempas kunnen stemmen. Een aanzienlijk deel van de mensen die ook wel eens niet gaan stemmen, zegt dat zij meer geneigd zijn om te gaan stemmen als het overal kan. Dit wordt bevestigd door de opkomstanalyse: in gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk was, was de opkomst hoger dan in gemeenten waar het niet mogelijk was.

Medewerkers van de stemlokalen

Stemmen in een willekeurig stemlokaal is volgens verreweg de meeste medewerkers een plezierige manier van werken. De meeste medewerkers zijn per kiezer minder tijd kwijt dan in het oude systeem. Driekwart van de medewerkers vindt het dan ook een verbetering: niet zozeer voor henzelf, maar vooral voor de kiezers. Wel komt er één suggestie ter verbetering opvallend vaak naar voren: om de fraudegevoeligheid tegen te gaan, zouden kiesgerechtigden zich verplicht moeten legitimeren.

Gemeenten

Ook onder de gemeentefunctionarissen is er veel steun voor stemmen in een willekeurig stemlokaal. Op een enkele aanpassing na, kiezen alle gemeenten de volgende keer voor een zelfde aanpak. De meerkosten voor stemmen in een willekeurig stemlokaal bedragen gemiddeld negen cent per kiesgerechtigde. Maar de kosten verschillen sterk per gemeente. Dit komt onder meer omdat sommige gemeenten de stempas los versturen terwijl andere ervoor kiezen de stempas in een envelop met een brief te versturen.

De bevindingen van deze evaluatie komen in grote lijnen overeen met de bevindingen van de evaluaties na de gemeenteraadsverkiezingen en landelijke verkiezingen in 2006. Ook toen zagen we dat er onder alle betrokkenen veel steun was voor stemmen in een willekeurig stemlokaal.

BIJLAGE 1

Bijlage 1. Onderzoeksverantwoording

In deze bijlage bespreken we achtereenvolgens het onderzoek onder kiesgerechtigden, het onderzoek onder gemeenten(functionarissen) en het onderzoek onder de medewerkers van de stembureaus

Kiesgerechtigden

De steekproef is getrokken uit InterviewBase, een database van ruim 150.000 Nederlanders – representatief voor alle Nederlanders. Van al deze mensen is bekend via welk kanaal, telefonisch of e-mail, zij het liefst benaderd worden. Voor dit onderzoek hebben we tachtig procent van de mensen online ondervraagd. De overigen – de mensen die thuis geen internet hebben of die weinig frequent gebruik maken van het internet – hebben we telefonisch benaderd.

Tabel: Kiesgerechtigden: aantal ondervraagden naar methode

	Telefonisch	Online	Totaal
Kiesgerechtigden in gemeenten waar SWS mogelijk is	241	961	1.202

De respons van het telefonische onderzoek was 64 procent. Dit is het aandeel mensen dat bereid was om deel te nemen aan het onderzoek. De mensen die niet bereikt zijn binnen de veldwerkperiode zijn buiten dit percentage gelaten. Het responscijfer voor het online deel van het onderzoek is 30 procent. Dit cijfer is echter lastiger te interpreteren. We hebben namelijk quota gehanteerd voor stemmers en niet-stemmers. Zodra voldoende niet-stemmers de vragenlijst hadden ingevuld, hebben we de vragenlijst gesloten voor de overige niet-stemmers. De respons zou hoger zijn geweest als we geen quota hadden gehanteerd.

In onderstaande tabel staat hoeveel stemmers en hoeveel niet-stemmers we hebben ondervraagd.

	Stemmers	Niet-stemmers	Totaal
Kiesgerechtigden in gemeenten waar SWS mogelijk is	900	302	1.202

Omdat de verhouding stemmers – niet-stemmers, afwijkt van de werkelijke opkomst, hebben we de gegevens achteraf zo gewogen dat de resultaten representatief zijn voor de gehele populatie. Daarnaast hebben we – om steekproefeffecten te voorkomen – de gegevens gewogen op leeftijd en geslacht.

Het telefonisch veldwerk voor de kiesgerechtigden liep van 8 maart tot en met 13 maart (ook op zaterdag). De online enquête is woensdag 7 maart november om 21.00 uur uitgezet (na sluiting van de stembussen). Op 13 maart hadden voldoende mensen de vragenlijst ingevuld en is het onderzoek gesloten.

Gemeenten

Van alle 328 gemeenten die bij de verkiezingen de mogelijkheid boden om te stemmen in een willekeurig stemlokaal, hebben we een steekproef van zestig gemeenten getrokken. Bij de selectie hebben we erop gelet dat er een goede spreiding is qua stedelijkheid en regio.

Het Ministerie van Binnenlandse Zaken heeft vervolgens de contactpersonen van deze zestig gemeenten een schriftelijke vooraankondiging van het onderzoek gestuurd. Hierbij ontvingen de gemeenten ook de vragenlijst, zodat zij precies wisten welke gegevens zij dienden te verschaffen.

Op 8 maart heeft INTERVIEW♦NSS de contactpersonen van de gemeenten een e-mail verstuurd, met het verzoek de vragenlijst online in te vullen. De e-mail bevatte een link waarmee de gemeenten de online vragenlijst konden openen. In dezelfde week hebben we de vragenlijst ook per post verstuurd. De gemeenten konden de vragenlijst ofwel online invullen ofwel schriftelijk (per post).

De gemeenten hadden van 8 maart tot en met 6 april de tijd gehad om de vragenlijst in te vullen. Na twee weken hebben we per e-mail een reminder verstuurd. 57 van de zestig gemeenten hebben (binnen de termijn) voldaan aan het verzoek de vragenlijst in te vullen.

Medewerkers stembureaus

Om de telefoonnummers van de medewerkers van de stembureaus te verkrijgen, is een beroep gedaan op de zestig gemeenten die geselecteerd waren voor het gemeenteonderzoek. Allereerst hebben wij de gemeenten gevraagd een aselechte steekproef te trekken uit hun stembureaus. We hebben hen hierbij de volgende procedure aangereikt:

- ♦ Pak de lijst met alle stembureaus van uw gemeente voor u.
- ♦ Nummer de stembureaus van 1 tot XX (afhankelijk van hoeveel stembureaus uw gemeente heeft).
- ♦ Bepaal de ophoogfactor. Dit doet u door het totaal aantal stembureaus te delen door drie. Als uw gemeente bijvoorbeeld 47 stembureaus heeft, dan is de ophoogfactor $47/3 = 15$ (afgerond naar beneden).
- ♦ De selectie is vervolgens als volgt:

Het eerste te selecteren stembureau is: stembureau 3

Het tweede te selecteren stembureau is: $3 + \text{de ophoogfactor}$. In het voorbeeld is dat dus $3 + 15 = 18$ --> stembureau 18

Het derde te selecteren stembureau is: $3 + \text{twee maal de ophoogfactor}$. In het voorbeeld is dat $3 + 30 = 33$ --> stembureau 33.

Het aantal te selecteren stembureaus verschilt per gemeente omdat het afhankelijk is van het inwoneraantal.

Van de geselecteerde stembureaus hebben de gemeenten de telefoonnummers verstrekt van de medewerkers van de stembureaus die in de steekproef zijn gevallen. In totaal zijn 251 medewerkers van stembureaus telefonisch ondervraagd.

Naast de representatieve steekproef, hebben we ook expliciet de medewerkers van de mobiele stembureaus in het onderzoek betrokken. Hiervoor hebben we 50 medewerkers ondervraagd.

Het veldwerk vond plaats van 8 t/m 16 maart. De respons was zeer hoog: 98 procent. Van de medewerkers die we bereikt hebben, heeft vrijwel iedereen meegewerkt aan het onderzoek.

De gegevens zijn achteraf gewogen op stedelijkheid.

Toelichting bij de tabellen

In bijlage 2 staan per doelgroep de tabellen weergegeven. In de tabellen van de kiesgerechtigden zijn de resultaten uitgesplitst naar stemmers en niet-stemmers. In de tabellen van de medewerkers van de stembureaus zijn de resultaten uitgesplitst naar stedelijkheid. Daarnaast hebben we de mobiele stembureaus vergeleken met de representatieve steekproef van stembureaus. Om te toetsen of de verschillen tussen de groepen significant zijn, hebben we gebruik gemaakt van een T-toets.

Bij toepassing van de T-toets wordt elke kolom aangeduid met een hoofdletter. Wanneer er significante verschillen optreden op 95% betrouwbaarheid wordt deze letter als hoofdletter afgedrukt in de cel met het hogere percentage. Een kleine letter wordt gebruikt om significanties op 90% betrouwbaarheid aan te geven. In het onderstaande (fictieve) voorbeeld worden drie onafhankelijke kolommen onderling getoetst op een betrouwbaarheidsniveau van 95%.

Direct onder de tabel wordt aangegeven welke kolommen bij de toetsing zijn betrokken en op welke significantieniveaus (risk level) is getoetst.

10. Voor ik de vragen stel wil ik graag weten of u:
INT.: LEES VOOR ...

	Leeftijd			
	Allen	15-29	30-49	50+
Basis: alle respondenten	750	(A) 150	(B) 249	(C) 351
<u>Werkzaamheid</u>				
- werkzaam bent in een beroep of arbeid	600 80.0	75 50.0	166 66.6	117 33.3
- op dit moment studeert	75 10.0	60 40.0	83 33.3	117 33.3
- (-geen van deze-)	75 10.0	15 10.0	0 0.0	117 33.3
Columns Tested (5% risk level) - A/B – A/C - B/C				
				AB